

Erdélyi Gabriella

Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és lányai kapcsolata

Az alábbiakban kisvárdai Várdai Kata (1570–1630) és két házasságában született leányai, Telegdi Anna (1590–1635) és féltestvére, Nyáry Krisztina (1604–1641) levelezését olvasva a kora újkori arisztokrata anya- és leányszerep kérdéskörét vizsgálom. Várdai Kata korábban mellékszerepben jelent meg néhány olyan domináns férfi mögött, akik késő humanista műveltségük és grafomániájuk, jó íráskészségük miatt elsősorban az irodalomtörténészek érdeklődését keltették fel. Így láthattuk gyámleányi szerepben, Kata ugyanis korán árvaságra jutott, gyámja nagybátyja, a művelt és emberséges diplomata, Szokoly Miklós lett, aki a lányt 18 évesen férjhez adta. Egy másik – gyökeresen ellenkező karakterű – „zsarnok” apafigura is nagy szerepet játszott életében: Báthori István. Az országbíró Kata közeli rokona (nagynénjének férje) volt, az ő akaratát teljesítve ment hozzá Kata négy év özvegység után 1600-ban a Báthori szolgálatában álló Nyáry Pálhoz, és tért át katolikusról református hitre. Engedelmességét pártfogója jelentős birtokokkal honorálta.¹ Kata továbbá mellékszereplőként jelenik meg feleségként is. A férjeivel folytatott levelezése alapján passzív és nehézkes hitvesnek tűnik, aki jó tollú, szerelmes-játékos hangon feleségét becézgető férjeinek alig-alig válaszol.² Jankovics József és Kőszeghy Péter ennek magyarázatát abban látja, hogy Várdai Kata tudott ugyan írni, de nehezére esett. Az irodalomtörténész szerzőpáros a Felső-Tisza-vidék központjában, Kisvárdán zajló pezsgő szellemi életet a 16. század végén – szakítva a korábbi értelmezésekkel – kizárólag a férfiak teljesítményének tulajdonítja.³ Két házaspár lakott itt ekkoriban: Szokoly Miklós és Telegdi Kata, illetve gyámleányuk, valamint Várdai Kata és Telegdi Pál, s míg a férfiak tánccal, színházzal, könyvtárépítéssel, latin verseléssel és játékos levelezéssel múlatták az időt, Jankovicsék írni alig tudó feleségeket feltételeznek a háttérben.

A nagyobbik leány, Telegdi Anna szintén elsősorban az irodalomtörténészek figyelmét keltette fel. Egyrészt levelei hátoldalára írt szomorú hangú istenes verseivel, amelyek betegsége leküzdésében segítettek, másrészt Szepesi Csombor Márton patrónusaként. Az ismert európai peregrinus és útikönyvszerző tanítványa, a kis Nyáry Ferkónak (másik korabeli alakváltozata szerint Ferkőnek),

¹ Vadász 2002.

² Eckhardt (szerk.) 1944; Benda (szerk.) 1975.

³ A korábban Telegdi Katának tulajdonított verses levél (1599) női szerzőségét vitatják, Szokoly Miklósnak tulajdonítva a szerzőséget. Feltevésük szerint a levél unokahúgának, Várdai Katának szóló évelődő udvarlás (Jankovics–Kőszeghy 2016).

Anna egyetlen fiának külön könyvecskében foglalta össze erkölcsi intelmeit.⁴ Várdai Kata kisebbik lányát, Nyáry Krisztinát pedig korábban úgy ismerhettük meg, mint Esterházy Miklós második feleségét.⁵

Az anyaszerep alábbi vizsgálata során Várdai Kata főszerepben és cselekvő ágensként jelenik meg. Az itt vizsgált időszakban (1610–1624 között), miután 1607-ben, 37 évesen másodszor is megözvegyült, a családfő férfiszerpét betöltve igazgatta a Várdai famíliát. Nyáry Páltól két kisleánya volt ekkor életben, a 3 éves Krisztina és 4-5 éves nővére, talán Katácska. Mint családfőnek ekkor első házasságából maradt egyetlen gyermeke, a 17 éves Telegdi Anna férjhez adása volt az egyik sürgető feladata, akit második férje idősebb fiával, Nyáry Istvánnal házított össze (1609). A mostohatestvérek egyébként korban egymáshoz illettek, és mivel egy évtizede egy háztartáshoz tartoztak, jól ismerték egymást. A mostohatestvérek közötti házasság – ahogy ez lenni szokott – egyszerre szolgálta a mozaikcsalád vagyoni és érzelmi integrációját.⁶ A „Nyáry István uram” helyett immár „fiam uramnak” nevezett mostohaafiú-vő ezután mint sajátjáért lobbizott teljes erőbedobással – anyósává avanszált mostohaanyja („szerelmes asszonyom anyám”) irányításával – Bethlen Gábor udvarában a többi Várdai-leányági örökösrel megosztva birtokolt kisvárdai vár és uradalom egészének megszerzéséért.⁷

„Néném asszony” és „bátyám uram” házasságával az 5 éves Krisztina egy 19 éves pótanyát és 24 éves pótapát nyert, akik mindketten természetesnek érezték – noha bőven lett volna hova elköltözniük –, hogy otthon, a „gyönyörűséges Várdán” maradjanak.⁸ A féltestvérek együttélése 1618-ban, Krisztina elköltözésével ért véget. Várdai Kata éles szemmel, sietve csapott le a fényes tehetségű, dúsgazdag Thurzó-örökösré, a néhai nádor fiára, Thurzó Imrére, aki a 13 éves Krisztinát 1617 őszén eljegyezte, majd egy év múlva feleségül vette.⁹ Krisztina ekkor, ahogy a szokás diktálta, férje családjához költözött Biccseré, az ország másik végébe, Anna és Nyáry István pedig „anyjukkal” Várdán maradtak. Vajon hogyan

⁴ Dávid 1998; Kovács 2002.

⁵ Péter 1985: 17–30; Hiller 1997.

⁶ A Várdai-örökség (a kisvárdai uradalom fele, majd egésze) és a jelentős zempléni–szabolcsi Nyáry-birtokok maradtak egy kézben a házasság által, illetve Nyáry István egyúttal hozzáfért Telegdi Anna csesdi Báthori István országbírótól örökölt jelentős birtokaihoz is. Tiszán inneni birtokainak egyharmadát ugyanis Báthori Katára és lányára, „árva húgocskámra” hagyta, amelynek majdani örökségéből Várdai Kata mostohagyermekait (Nyáry Pál három gyerekét) 1603-ban kategorikusan kizárta (Vadász 2002). A kora újkori arisztokrata mostohatestvér-házasságok gyakorlatára bővebben lásd Erdélyi 2019.

⁷ A Szokoly Erzsébet és férje, Melith Péter ellen a várdai uradalom általuk bírt feléért folytatott ádáz harc és hosszú pereskedés fordulatairól Nyáry István Várdai Katának írt levelei szolgálnak bőséges információval. MNL OL P 707 no. 10637–10659 (1609 és 1622 között).

⁸ Üresen állt a helmeci, a varannói vagy éppen a Kassához közel fekvő rozgonyi udvarházuk, ahol szüleikkel korábban sok időt töltöttek, de költözhetek volna a szentmiklósi Telegdi-kastélyba is. „Gyönyörűséges Várda”: Telegdi Anna Várdai Katának. Várda, 1622. április 4. MNL OL P 707 no. 10868.

⁹ Ipolyi 1887.

módosította az anya és felnőtt lánya viszonyát az, hogy egy fedél alatt maradtak, és hogy a szülői és férji család egybeolvadt?

ANYASÁG, LEVELEZÉS, ÉRZELMEK

Várdai Kata és felnőtt lánya, Telegdi Anna leveleiből anya és lánya bizalmas és bensőséges, érzelmekkel telített, szoros kapcsolatát olvasom ki az alábbiakban. Mai szemmel ebben nincs semmi meglepő: a téma gazdag irodalma – a szociológiától az irodalomtörténeten át a teológiáig – egybehangzóan az anya-lány kapcsolat központi szerepéről beszél a női identitás kialakulásában és a családi szerepek átörökítésében. A Freud utáni pszichológia szerint a csecsemő- és kisgyermekkorai anyai dominancia hatására az anya-lány kapcsolatban a kötődés olyan szoros, hogy a személyiséghatárok is elmosódnak, ami ambivalenssé teszi a kapcsolatot.¹⁰ A kora újkori nemesi családmodell terepén ugyanakkor az anyaság azért volt sokáig mellőzött téma, mert az anya-lány kapcsolatnak a patri-lineáris család folyamatosságának és a vagyonátörökítésének biztosításában nem jutott szerep, így az a források nagy részében láthatatlan maradt. Miután pedig, az utóbbi nagyjából két évtized nő- és családtörténeti irodalma mégis vizsgálat tárgyává tette a kérdést, több előfeltevés alapján is megkérdőjeleződött az arisztokrata anyák és lányaik közötti kapcsolat bensőségességének a lehetősége.

Mivel az anyáktól ekkoriban nem várták el csecsemőik szoptatását és kisgyermekük testi szükségleteinek személyes kielégítését, amelyet dajkákra bízta – hangzik a pszichológián alapuló érvelés –, anya és kisgyermek között nem alakult ki a bizalmat és intimitást lehetővé tevő biztonságos kötődés. David Hunt szerint a dajkák anyaszerepe annyira meghatározó volt, hogy a szülők szemében a gyermek és a cseléd státusa és a felnőttek irántuk tanúsított magatartása öszszemosódott.¹¹ A családkonceptiók és szerepelvárások kultúrák közötti különbségeiből kiinduló másik érvelés szerint az anyaszerep a feleségszerep miatt szorult háttérbe a patriarchális családmodellben: a férfiak gyermekeik gondozásánál fontosabbnak tekintették, hogy a családba hozott feleség jól teljesítsen új családjá érdekeinek szolgálatában. Vagyis a női identitást – ellentétben a férfiakéval – erősebben formálta a házasság által szerzett társadalmi, mint az anyaságon alapuló vérségi kötelék.¹² Ezt a felfogást erősíti mindaz, amit a korabeli kollektív térhasználatról és levelezésről mások írtak. Még a családtörténeti kutatások kezdetén Philipp Ariès azt hangsúlyozta, hogy a 16–17. századi leszármazási családban a közös ő és a név formálta a család határait, amelynek nagy háztartásai-ban a közös térhasználat mellett kevés lehetőség nyílt az intimitásra.¹³ A korábbi vélekedések szerint a csak két főre tartozó, privát kapcsolat lehetősége azonban

¹⁰ Sholomskas–Axelrod 1986; Hirsch 1989; Lefkowitz–Fingerman 2003.

¹¹ Hunt 1970: 149; Miller 2019.

¹² Chabot 1999: 495–496; Harris 2002: 100, 107.

¹³ Ariès 1987: 233.

nemcsak a személyes találkozások, de a magánlevelezések során is nagyon korlátozott volt.¹⁴

A Várdai–Telegdi–Nyáry família tagjai közötti levelezés kollektív karaktere valóban szembeötlő. A levelek írása, postázása és olvasása is inkább kollektív és nyilvános, semmint privát és egyéni gyakorlat volt. Telegdi Anna anyjának küldött levelein férje saját kézzel írt üzeneteit és üdvözleteit olvashatjuk anyósának: „Nagyságodnak én is ajánlom éltedig való alázatos szolgálatomat, én míg Isten éltet, Nagyságod alázatos szolgálója vagyok.”¹⁵ De olykor Telegdi Anna is hozzáírt néhány sort a férje által Várdai Katának címzett levelek végére: „tegnap Istennek hála jól voltam [...], Szentmiklósról is mindjárt írok kegyelmednek, édes asszonyom ne hagyassa kegyelmed az édes kisfiamat, kegyelmednek ha az Úr Isten éltet meg szolgálom”, amit persze a levél lezárása előtt Nyáry István is olvasott: „az én szerelmes Annám állapotja felől és egészségéről most mint legyen, Nagyságodnak ím maga megírta.”¹⁶ (1. kép)

Ennél azonban jellegzetesebb volt a gyakorlat, hogy a jelen lévő családtagok szóbeli üdvözlését a levélíró továbbítja a címzettnek, amely által a családtagok akár naponta többször, levélírás nélkül is jelezhették egymásnak kapcsolatuk fontosságát: „Édes szívem, Asszonyom Anyám, kegyelmedet kérem, hogy kegyelmed az édes szerelmes Asszonyomnak, nénémnek ajánlja kegyelmed éltig való szolgálatomat, őkegyelme énnekem megbocsásson, hogy őkegyelmének nem írhattam, mert igen sietvén írtam” – üzent Nyáry Krisztina „anyjáról közös” nővérének, Telegdi Annának.¹⁷ Mindebből pedig az következik, hogy az egy fedél alatt élők közül álló családban mindenki tudta, ki kinek, mikor – és jó eséllyel azt is, mit – írt meg levélben. Ezért volt lehetséges, hogy kereszthivatkozásokat tettek egymás leveleinek híryanagára: „Édes szívem, Asszonyom Anyám, az menyegző elmúlt és asszonyom nénémnek megírtam, kik voltak itt. Tudom, hogy kegyelmednek is megmondja” – ezért Nyáry Krisztina nem látta értelmét, hogy a menyegzőről anyjának maga is beszámoljon.¹⁸ Ez egyúttal azt is jelzi, hogy a híreket forgalmazó magánlevelek funkciója sokkal inkább a családi nyilvánosság megteremtése és szabályozása volt, semmint a személyes élmények megosztása.

Mindezek ellenére az alábbiakban arra törekszem, hogy az anya–lány kapcsolat meghittségét láthatóvá tegyem. Erre egyrészt a család strukturalista

¹⁴ Chartier 1991.

¹⁵ Telegdi Anna Várdai Katának. Varannó, 1620. december 14. MNL OL P 707 no. 10837. Nyáry István utóiratai még felesége levelein: Telegdi Anna Várda Katának. Helmec, 1620. január 13. MNL OL P 707 no. 10841; Rozgony 1621. szeptember 24. MNL OL P 707. no. 10860.

¹⁶ Nyáry István Várdai Katának. Eszeny, 1613. április 9. MNL OL P 707 no. 10653.

¹⁷ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Zsolnalitva, 1620. „péntek”. MNL OL P 707 no. 10689.

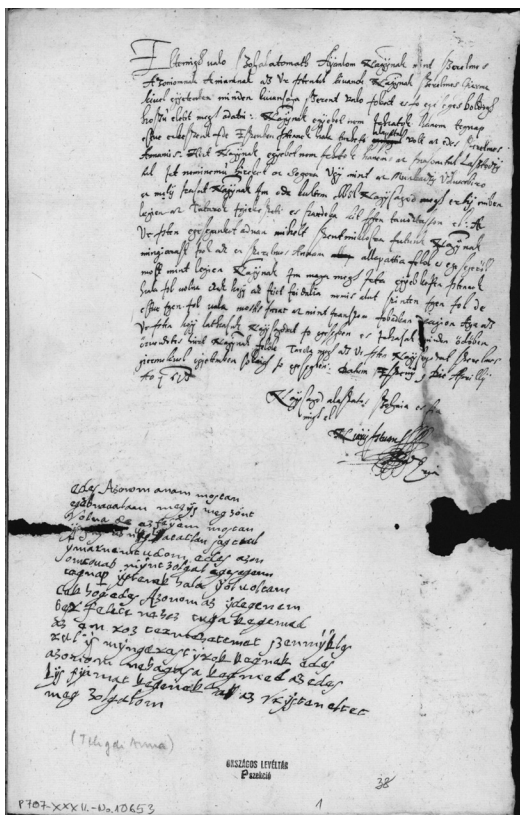
¹⁸ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1620. március 5. MNL OL P 707 no. 10684. Gyakoriak ezért a rövid utalások egymás leveleinek tartalmára: „Uram ő kegyelme tegnapi nap érkezett ide haza Biccseére. Tudom, hogy kegyelmednek ő kegyelme mindenről bőségesen ír” – azaz neki már nem szükséges írnia. Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1620. május 5. MNL OL P 707 no. 10687.

felfogásának megkérdőjelezése ad lehetőséget. Utóbbi szerint a családot a vérségi kapcsolat hozza létre előre szabott pozíciókkal, szerepekkel és ezekhez társult érzelmi kifejezésekkel.¹⁹

Az itt alkalmazott megközelítés szerint ezzel szemben a család mint kollektív identitás kollektív gyakorlatok és diskurzusok – levelezés, viták, ajándékozás, szolgálatok-szívességek, végrendelkezés, keresztelők, esküvők és temetések – során jön létre.²⁰

Az érdekes az, hogy ezzel a kortársak is tisztában voltak. Egyfelől maguk is elsajátították és nyíltan vallották a patriarchális családtagok kötött szerepeire vonatkozó domináns nézeteket, amelyek a gyermekektől engedelmességet, az anyáktól természetes szeretetet, az apáktól irányítást vártak. Eközben időnként maguk is megfogalmazták, hogy a családtagok közötti kötelék a kölcsönös cserék rendszerén alapszik.²¹ „Ha nem írsz, én sem írok neked” – Telegdi Pál ezzel próbálta rávenni fiatal feleségét, Várdai Katát a levélíráásra.²²

Ebben a családi cserekapcsolati rendszerben – ahogy jelen tanulmány erre rámutat – a szülő-gyermek viszony is a kölcsönösségen alapult. A gyermekektől a 17. században a szülői gondoskodás viszonzását várták, ami majd csak a 19. században módosul az „érdektelen”, illetve a „gyengéd” szülőség irányába, amikor a gyermekek nem – saját szükségleteikről lemondó, önfeláldozó – szüleiknek, hanem a következő generációnak adják tovább a kapott gondoskodást.²³

1. kép. Nyáry István levele Várdai Katának, Telegdi Anna saját kezű utóiratával

Forrás: MNL OL P 707 no. 10653.

¹⁹ Ezt a strukturalista megközelítést fejezi ki a német családtörténeti irodalom által használt *Familienordnung* kategóriája. Ezt alkalmazza: Ruppel 2006; Hohkamp 2007; Spieß 2015.

²⁰ Broomhall–Van Gent 2016.

²¹ Ben-Amos 2000. A szerző szerint a kora újkori angol forrásokban kivételes a csere elvének megfogalmazása mint a család alapja, de én ezt a hazai anyagban inkább jellemzőnek találok.

²² Telegdi Pál Várdai Katának. Sajószentpéter, 1593. péntek. Eckhardt (szerk.) 1944: 42.

²³ A változást Németországban a 19. század elejére tesszik (Habermas 1998: 44, 46). Angliában a 18. század utolsó negyedében figyeltek meg hasonló elmozdulást (Bailey 2007: 226–231).

A családi cserekapcsolatok fontos része volt az arisztokrácia esetében a levelek forgalma, amelyek üdvözlőket, érzéseket, híreket, kéréseket és köszöneteket továbbítottak, és várták ezek viszonzását. Az alábbiakban a társas-társadalmi gyakorlatként művelt levelezésekben próbálok rámutatni az egyéni identitásformálás és a személyek közötti kapcsolatok konvencióktól eltérő artikulációira. Ennek egyik eszköze, hogy az érzelmeket érzelmi gyakorlatnak tekintem: vagyis a kultúránként változó érzelmek az érzelemközlő cselekvés (írás, testi gesztusok, beszéd, festés, zenélés), jelen esetben tehát a levélírás során jönnek létre.²⁴ A leveleik retorikai, nyelvi, formai és tartalmi jegyeinek megfigyelése révén így az anya-lány viszonylatban, illetve a lánytestvérek között megvalósuló érzelmi és hatalmi interakciókba nyerünk bepillantást. Vajon hogyan használták a pragmatikus információcserén túl az érzelmek megosztására és az erőviszonyok megváltoztatására is az egymás közötti levelezést? Az anyai és leányi szerepekhez kötődő elvárásokat hogyan használták magatartásuk legitimálására, a másik fél meggyőzésére vagy éppen egyéni céljaik elkövetésére? Ez a kérdésselvetés szakít azzal a determinista felfogással, amely szerint az előírt szerepek csak az előírt érzelmek kifejezését tették lehetővé, és amely az egyént a konvenciók és kényszerek között manőverező ágensnek tekinti.

AZ ÍROTT SZÓBELISÉG HITELE ÉS MEGHITTSÉGE

Várdai Katának és a távoli Zsolnalitván női udvarát berendező kisebbik lányának kapcsolata – az évi egy-két hosszabb anyai látogatás és Krisztina ritka hazamenetelei mellett²⁵ – alapvetően a levélváltáson alapult. Az anya elveszett leveleit Krisztina leveleiből ismerhetjük meg, mivel ezek felvetéseit válaszleveleiben – ahogy lánykorában anyjától tanulhatta – elismételte.²⁶ Krisztina jellemzően hetente egyszer-kétszer írt anyjának. „Édes szívem, Asszonyom Anyám, noha csak tegnap írtam kegyelmednek, de minthogy Asszonyom ő Nagysága írt kegyelmednek, én is meg akartam kegyelmedet levelem által látogatni, és az kegyelmed egészsége felől értekezni, mint vagyon kegyelmed²⁷ – ami mutatja, hogy a mindennapos levélírást kivételesnek tekintette. A háború és a politikai viszonyok, az utak bizonytalansága azonban sokszor szaggatottá tette a kapcsolatot, a levelek

²⁴ Az érzelmetörténet és családtörténet kapcsolódási pontjainak összefoglalására: Broomhall 2009. Az érzelmek itt alkalmazott performatív értelmezésére: Barclay 2017: 14–17.

²⁵ Krisztina hazamenetele: Nyáry Krisztina Várdai Katának, 1619. február 10. MNL OL P 707 no. 10677. („Ha Isten egészségünket adja, ugyan alá is akarnánk menni Szent György napjában Eperjesre, onnan tudom, hogy alá megyünk kegyelmedhez, mert akkorra halasztották az octávát.”) Az anyai látogatásokról alább lesz szó. Anyja és nővére Krisztina mellett vannak a születési előtti hetekben: 1621 február–márciusában (Nyáry István Telegdi Annának. Kassa, 1621. március 2. és 4., no. 9671–2), majd 1621 végétől 1622. március elejéig (Thurzó Imre temetésétől a szülésre várva).

²⁶ Krisztina 48 levele maradt fenn az 1618 és 1624 közötti évekből: MNL OL P 707 no. 10661–10708; az anyai levelek elvesztek. Arra, hogy az anyák feladata a lányok írásra és levelezésre tanítása: Couchman 2018: 198.

²⁷ Nyáry Krisztina Várdai Katának. 1621. „hétfő”. MNL OL P 707 no. 10701.

feltorlódtak („kegyelmednek egynéhány rendbeli levelét nekem megadák”), illetve időnként Krisztina hallgatásra kényszerült: „édes Asszonyom Anyám, kegyelmednek gyakran írnék (?), hogyha nem félnék, hogy kézbe akad, hírt pedig nem is merek írni.”²⁸

Ezzel szemben a nagyobbik lány és anyja szinte a mindennapi személyes beszélgetéseiket folytatták levélben,²⁹ mivel a folyamatos kapcsolattartásnak Anna gyakori távollétei alatt is szükségét érezték. „Noha mind tegnap és tegnap előtt írtam kegyelmednek, mégis akarék mostan is írni kegyelmednek” – írta Kassáról haza.³⁰ A személyes és a levél által közvetített kapcsolat kiegészítette egymást: „Édes szerelmes asszonyom, ha Isten békével hazaviszen, mindent bőven megbeszélék kegyelmednek” – zárta rövidre Anna egy lakodalomról szóló beszámolóját.³¹ Ezt jelzi jellegzetes záróformulája is: „Ezek után adja Isten, láthassam egészségben kegyelmedet.” Azírás mindennaposságát – azaz kapcsolatuk intenzitását – számos apró részlet mutatja. A levélírás apropója általában a küldemény érkezése, ilyenkor mindketten azonnal elolvassák a levelet, és együttükben válaszolnak is rá: „Ím ezen órában az kisvárdai házamnál adá meg, édes lányom, Király Mátyás leveledet, melyet nagy örömmel vétettem, mivel egészségben értem, édes lányom, onnét Rozgonyból indulástokat.”³² A mindennapi írást is meghaladva Anna Csicsvárról azért írt kétszer is egy nap anyjának – az egyiket késő este –, mert két levél érkezett tőle, és mindkettőt azonnal megválaszolta.³³

A levélírás konvenciói és formalitásai ellenére, amelyet mindketten követnek, a rendszeres utóiratfüzerek – a levéltest alatti bal oldali oszlopba formázva – a szóbeliség spontaneitását kölcsönzik leveleiknek. Ha valami eszükbe jutott még, egy üdvözet, egy ajándék, egy újabb hír vagy egy kérés, mindketten azonnal megosztották egymással. (2. kép)

Ez nemcsak intimitást teremtett közöttük, de a szóbeliség imitálása egyúttal szavaik meggyőzőerejét is fokozta, mivel a korban a személyes kommunikációt tekintették hitelesebbnek.³⁴ Közlendőiket és érzéseiket a levél lezárása sem tudta megszakítani. „Én kegyelmedet csak azon kérem, hogy jó egészségről gyakorta írjon” – sürgette az aggódó leány még lezárt levele külzetén is édesanyját arra,

²⁸ Nyáry Krisztina Várdai Katának, Zsolnalitva, 1619. „szombat”. MNL OL P 707 no. 10680.

²⁹ Telegdi Annának 49 levele maradt fenn az 1610 és 1624 közötti évekből: MNL OL P 707 no. 10832–10880. Várdai Katának 12 levele maradt fenn az 1618 és 1624 közötti évekből: MNL OL P 707 no. 9804–9815.

³⁰ Telegdi Anna Várdai Katának. Kassa, 1620. január 30. MNL OL P 707 no. 10834.

³¹ Telegdi Anna Várdai Katának. Beregszentmiklós, 1612. „kedden este”. MNL OL P 707 no. 10870.

³² Várdai Kata saját kezű levele Telegdi Annának. Várda, 1624. július 13. MNL OL P 707 no. 9813.

³³ Várdai Kata írt például 1624. augusztus 23-án és 24-én is lányának: MNL OL P 707 no. 9814–9815. Telegdi Anna két levele Várdai Katának. 1623. szeptember 14. MNL OL P 707 no. 10874.

³⁴ Schneider 2000.

hogy sűrűbben adjon hírt magáról.³⁵ Az utóiratfüzerek egyúttal az írásos kommunikáció kényszerű szaggatottságát is jelzik: sokszor ugyanis várni kellett arra, hogy találjanak a levél továbbítására alkalmas küldöncöt.

Amint alább látni fogjuk, a folyamatos érintkezésre mind gyakorlati, mind érzelmi szempontból szükségük volt. Ez a nagyon szoros egymásrautaltság és érzelmi kötődés anya és felnőtt lánya között kivételes. Egyéb hazai és külföldi példák alapján azt mondanám, hogy a kapcsolat intenzitása és személyessége általában sokkal alacsonyabb szintű volt, heti egy-két, íródeákkal közvetített levélváltásra korlátozódott.³⁶

Ám hiába ír Anna szorgalmasan, anyja mégis sokszor noszogatja: „Gyakorta írj, ne kíméld az tótokat, ha csak azt írod, hogy jó egészségben vagy is az édes kis Ferkóddal és uraddal együtt, énnekem mégis könnyebb leszen.”³⁷ A szlovák levélküldöncökre utaló kiszólás („ne kíméld a tótokat”) ismét olyan kollokvialis stílusjegy, amely bensőségeséget teremt. A kapcsolat nagyobb intenzitásának óhaja a családi levelezések szokásos eleme ugyan, de a szeretet nyelvének változatossága (máskor: „szívem szerint akarnám, ha gyakrabban felőletek hírt hallhatnék”³⁸) talán mégis hallani engedi Várdai Kata megélt sóvárgását is a lányával való kapcsolattartásra. „Ha írsz, felette igen jó néven veszem, mint szerelmes lányomtól, mert csak ti vagytok az én szemem világa.”³⁹ A saját fizikai valójára utaló testmetaforák által (szív és szem megidézése) Kata egyúttal érzése – szerettei hiánya feletti fájdalom – őszinteségéről igyekszik meggyőzni leányát. Gary Schneider szerint ez szintén a levélírók bevett retorikai eszköze abban a korban, amikor a személyes kommunikációt tartották hitelesnek, ezért a távollévőket testi megjelenítésükkel igyekeztek írásban „életre kelteni”.⁴⁰ „Ha az írásban vétek esett, kegyelmed, édes Asszonyom Anyám, megbocsásson, mert igen este írtam és aludnom kellett.”⁴¹ Itt esti fáradtságban, máskor evés közben jeleníti meg magát Anna, amivel a vágyott személyes találkozást igyekszik valamelyest pótolni: „Az kegyelmed becsületes levelét ma, úgy mint szerdán ebédet, hogy ettem, adá meg, édes Asszonyom Anyám, Ágoston.”⁴²

Krisztina levelei formailag szabályosabbak, ahogy anyjához fűződő kapcsolata is sokkal merevebb, távolságtartóbb. Leveleiből hiányzik a beszélgetésekre emlékeztető spontán közvetlenség, amit az utóiratok hiánya is mutat. Leveleinek nagyobb része olyan „látogató levél”, amely a kapcsolat fontosságának jelzését és fenntartását szolgálta:

³⁵ Telegdi Anna Várdai Katának. Kassa, 1620. január 13. MNL OL P 707 no. 10841. Szintén hosszú utóirat a levél külzetén: Telegdi Anna Várdai Katának. Kassa, 1620. január 7. MNL OL P 707 no. 10839.

³⁶ Farrell 1991: 4; Daybell 2015: 520; Bóday 2019.

³⁷ Várdai Kata Telegdi Annának. Várda, 1622. augusztus 4. MNL OL P 707 no. 9807.

³⁸ Várdai Kata Telegdi Annának. Várda, 1623. „péntek”. MNL OL P 707 no. 9808.

³⁹ Várdai Kata Telegdi Annának. Várda, 1624. július 13. MNL OL P 707 no. 9813.

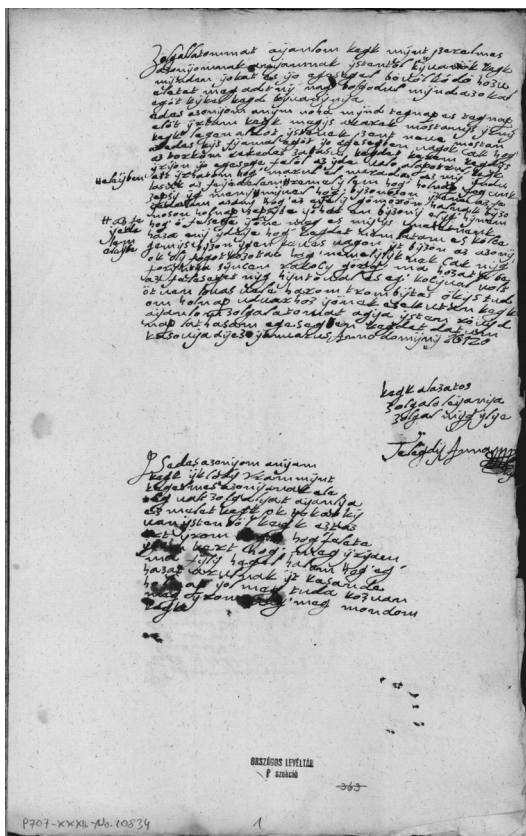
⁴⁰ Schneider 2000.

⁴¹ Telegdi Anna Várdai Katának. Csicsva, 1623. szeptember 6. MNL OL P 707 no. 10871.

⁴² Telegdi Anna Várdai Katának. Csicsva, 1623. szeptember 6. MNL OL P 707 no. 10871.

„Én is Istennek hála jól vagyok, mely jó egészséget adjon Isten kegyelmednek is. Szerelmes lelkem, Asszonyom Anyám, kegyelmedet kérem, hogy kegyelmed írjon az maga egészsége felől, hadd én is örülhessek az kegyelmed jó egészségének. Az kisasszonyok kegyelmednek szolgálatjukat ajánlják [...]. Illésházyné asszonyom is kegyelmednek ajánlja szolgálatját. Ezzel az Istennek oltalma alá ajánlom kegyelmedetek.”⁴³

Ezekben a kapcsolattartó levelekben egyfelől magáról a levelezésről, a korabeli levélváltások fő témájáról leveleznek – ki mikor kapott levelet, ki hozta; még kinek a levele érkezett, amelyet a címzettnek továbbküld; kinek a levelét bontotta fel stb. –, másfelől beszámolnak maguk és környezetük egészségéről, és szóbeli üdvözlöketek cserélnek.

2. kép. Telegdi Anna saját kezű levele a szokásos utóirattal Várdai Katának

Forrás: MNL OL P 707 no. 10834.

A KÉT NŐI UDVARI KÖZÖSSÉG LEVELEZÉSE

Azzal, hogy Krisztinának „két anyja”⁴⁴ lett, az anya-lány kapcsolat háromszögge bővült: Czobor Erzsébet is levelezik nászasszonyával, Várdai Katával, akit értesít például lánya terhességéről:

„az én szerelmes menyem asszony mind az édes kis unokámmal együtt s hajadon leányommal is jó egészségben vagyunk. [...]. Azt is akarnám tudtára adni, hogy az én szerelmes menyem asszony az elmúlt Szent Mihály napján értette meg az Úr Istentől megígért ajándékát, kit engedjen ő szent fölsége békével hordozni boldogul,

⁴³ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1619. július 29. MNL OL P 707 no. 10672.

⁴⁴ Ez a pozsonyi apáca Csáky Anna Franciska kifejezése. Lásd az újabb házasság előtt álló testvérének, id. Csáky Istvánnak írt levelét: Deák (szerk.) 1879: 283.

szerencsésen elő hozni, kegyelmetek is velünk egyetemben azt az időt egészségben élni.”⁴⁵

Krisztina a két anya között közvetítő szerepbe kerül, ő továbbítja anyja és anyósa szóbeli üdvözlőit és levelezését: „Édes szívem, Asszonyom Anyám, az mely levelet kegyelmed írt Asszonyom ő Nagyságának, megadtam”⁴⁶ – vagyis Várdai Kata lányának írt leveleibe kötötte a sógorasszonyának küldött levelet, amelyet Krisztina adott át neki. Krisztina továbbá tud anyósa anyjának írt leveleiről, s maga is ezekhez igazítja a leveleit mind időben,⁴⁷ mind tartalomban: „tudom, hogy Asszonyom ő Nagysága megírta az mi hírünk vagyom.”⁴⁸ Mivel pedig a biccsei női udvar tagja, sokféle módon alkalmazkodnia kellett ennek életéhez és elsősorban az udvar fejéhez, anyósához.

„Édes szívem, Asszonyom Anyám, nekem négy rendbeli levelét megadák, melyre választ nem adhattam, kegyelmedet kérem, hogy kegyelmed megbocsásson, hogy eddig is nem adtam, mert Asszonyom ő Nagysága és uram ő kegyelme purgációkkal éltek, ő körülöttük kellett forgolódnom, azért nem érkeztem kegyelmednek írni”

– mentegetőzött az anyjával való kapcsolatban beállt kéthetes pauzáért.⁴⁹ Krisztina tehát nem tartott fenn anyjával független levelezést, nincs saját levélvivője: akkor ír, amikor udvari küldönc megy anyja közelébe. Kollektív karakterű leveleinek tartalmát is a biccsei női udvar eseményei és hírei adják, látogatások, betegségek, menyegzők és temetések: tulajdonképpen a biccsei női udvar levelezik a várdai női udvarral. Levelei elején sokszor anyja mellett a nénjét is megszólítja, s a végén szóbeli üdvözlését küldi neki,⁵⁰ miközben továbbítja anyósa, még otthon lévő hajadon („kisasszonyok”) és az anyjukhoz hazalátogató férjezett sógornői (Jakusithné, Vízkeletyné, Illésházyné, Erdődyné asszonyom),⁵¹ továbbá a vénasszonyok és dajkák, nemes leányok („ifjúasszonyok”) szóbeli üdvözlését:

⁴⁵ Czobor Erzsébet levelei Várdai Katának, az utolsó kivételével még fia életében: MNL OL P 707 no. 10278–10309 (1618–1622. február). Krisztina terhességéről: uo. no. 10308, vége hiányzik (1621. augusztus 9. után). Várdai Kata levelei Czobor Erzsébetnek: OSZK Fol. Hung. 2638/2. fól. 167, 210–211, 337–338, 415 (1617 és 1621 között).

⁴⁶ Nyáry Krisztina Várdai Katának, 1620. április 28. MNL OL P 707 no. 10661.

⁴⁷ „Édes szívem, Asszonyom Anyám, mivelhogy Asszonyom ő Nagysága Tokajba küldött leveleket, az mellyel én is meg akartam kegyelmedet látogatni és az kegyelmed egészsége felől értekezniem, mint vagyom kegyelmed.” Nyáry Krisztina Várdai Katának. Zsolnalitva, 1620. január 7. MNL OL P 707 no. 10691.

⁴⁸ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Zsolnalitva, 1619. október 31. MNL OL P 707 no. 10668.

⁴⁹ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1620. június 2. MNL OL P 707 no. 10690. Utolsó levele ezt megelőzően május 16-án kelt.

⁵⁰ Például 1620. december 13-i levele elején: „kívánom az Úristentől, hogy sok esztendeig azon jó egészségben kegyelmeteket megtartsa mind az én szerelmes néném Asszonyommal együtt.” MNL OL P 707 no. 10662.

⁵¹ A nagymama biccsei udvarában tartott udvari iskolában nevelkedett számos lány- és fiúunoka is, és férjes lányai emiatt is nagyon gyakran hazalátogattak anyjuk udvarába, de Erdődyné

„Édes szívem, Asszonyom Anyám, itt vagyok Erdődiné Asszonyom,⁵² Vízkelethyné⁵³ is tegnap érkezett ide, kegyelmednek szolgálatját ajánlják. Azonképpen az három kisasszony⁵⁴ nagy szeretettel való szolgálatjukat ajánlják, az Kricza⁵⁵ pedig kegyelmednek az kegyelmed szép áldását megszolgálja, viszont azon szép áldását kívánja az Úristentől kegyelmedekre.”⁵⁶

Vénasszonyát („Bogátiné”), udvartartása irányítóját Krisztina Várdáról vitte magával, ezért többször is kérte anyját, hogy rendezze elmaradt béréét:

„én nem tudom, honnan leszen az én vénasszonyomnak fizetése, mert idefel más szokás vagyok, azt mondják, és fenn nem akarnak fizetni neki, hanem édes Asszonyom Anyám, kegyelmed tudja mibe szegődött, kegyelmedet kérem, hogy kegyelmed ötlet is ne hagyja szegényt.”⁵⁷

Másfelől kérte, hogy küldjön hírt gyermekei hogylétéről, „mert annyira búsul szegény az gyermeki után”.⁵⁸ Várdai Kata – jellemző módon – Anna lányára bízta húga kérésének elintézését, Anna pedig unokatestvéréhez, Szokoly Erzsébethez fordult, aki a gyermekek elhelyezéséről gondoskodott:

„kegyelmed hozza el magával az szegény Bogátiné asszonyom fiacskáit [...] félti asszonyom az szegény anyjukat, hogy megszomorodik, ki hogy ne legyen, az mi jobb, kegyelmed, édes szerelmes asszonyom néném, azt cselekedje, hogy jó szívvel szolgálhasson az édes öcsém körül szegény Bogátiné asszonyom.”⁵⁹

Mikorra jutottak valamire, a vénasszony hazament gyermekeihez: „Édes szívem, Asszonyom Anyám, az mi az vénasszony dolgát illeti, vagyok egy, kit Léva felől hoztak, igen jól forgolódik körülöttem, de az Bogátiné asszonyom engemet

Thurzó Borbála férje halála után haza is költözött anyjához. Vö. Bódai 2019; és Czobor Erzsébet levelei Várdai Katának: MNL OL P 707 no. 10278–10309.

⁵² Thurzó György és Czobor Erzsébet legidősebb lánya, Thurzó Borbála, első férje (1612 és 1620 között) Erdődy Kristóf volt.

⁵³ Thurzó Mária Thurzó György és Czobor Erzsébet lánya, Vizkelety Mihály felesége (1594–1662).

⁵⁴ Czobor Erzsébet fiatalabb, még hajadon leányai, Thurzó Anna, Katalin és a harmadik talán Erzsébet.

⁵⁵ Máshol Karcza asszony, a női közösség tagja, Krisztinával jöhetett Biccsére, mert anyja és közte közvetít. Nyáry Krisztina Várdai Katának, 1620. április 4. MNL OL P 707 no. 10693.

⁵⁶ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccsé, 1619. „szombat”. MNL OL P 707 no. 10665.

⁵⁷ Nyáry Krisztina Várdai Katának. 1619. február 10. MNL OL P 707 no. 10677.

⁵⁸ Nyáry Krisztina Várdai Katának. 1619. február 10. MNL OL P 707 no. 10677. Április 24-én újból kéri anyját: „Az mi az vénasszony dolgát illeti, bizony szívem szerint menne alá, hogy látná az gyermeket, hanem édes szerelmes lelkem, Asszonyom Anyám küldjön (?) az házához mint vannak, írja meg kegyelmed.” MNL OL P 707 no. 10675.

⁵⁹ Telegdi Anna unokatestvérének, Szokoly Erzsébetnek. Várda, 1619. április 20. MNL OL P 707 no. 9216.

elhagyott, semmiképpen meg nem maradt nálunk.”⁶⁰ Ezzel tovább lazult a Krisztinát anyjához és Várdához kötő, valamint szorosabb lett új otthonához és „anyjához”, a biccsei női udvarhoz fűző kapcsolata – mi pedig bepillantást nyerhetünk a női pragmatikus kapcsolatháló együttműködésébe.

HIERARCHIA ÉS INTIMITÁS

Meglepő módon Krisztina ebben a formálisabb, lazább kapcsolatban is kevésbé rendeli magát alá anyjának, mint a nővére. Vagyis a leányi alárendeltség az anyának, amely a korszak elvárása, a gyakorlatban Anna esetében a nagyobb, noha ők ketten meghittebb és közvetlenebb viszonyban álltak egymással. Ezt jól mutatja az aláírási formulák megválasztása is. A bevett repertoárból választanak mindketten: Krisztina a „kegyelmed jó akaró leánya”, Anna az „alázatos szolgáló leánya”. Krisztinánál visszatérő formula még az „éltig-holtig szeretettel szolgál az kegyelmed leánya” záróformula is, és anyját „Édes lelkem/szívem Asszonyom Anyám”-ként szólítja meg. Várdai Kata az érzelmek protokolláris nyelvét alkalmazta mindkét lányával szemben: leveleit a „szeretettel való anyád” formulával zárja. Ezzel áll összhangban tehát Krisztina nyelvezete, akinél – az Annánál megfigyelt alázatosság helyett – az érzelmes nyelv a hangsúlyos. „Ha egyéb bánatom nem volna is, azon is bánkódhatnám, hogy kegyelmed messze vagyon tőlem, az édes uram is az táborban vagyon, semmit nem ír nekünk, csak az sok gondolat dolgunk napestig”⁶¹ – osztotta meg a 14 éves feleség magánya feletti szomorúságát anyjával. Férje családjában lévő elhagyatottságát, az anyai szeretet utáni vágyódását többször is kifejezte:

„Édes szívem, Asszonyom Anyám, értem azt is az kegyelmed leveléből, hogy írtam volt, hogy bús szívvel vagyok az édes Uramnak távollétén, hogyha kegyelmedhez közelebb volnék, kegyelmed magához venne, bizony semmi gondomat nem mondanám, hogyha kegyelmednél volnék. Írta azt is kegyelmed, hogy kegyelmed semmi anyai szerelmet nem mutathatja hozzám, édes szívem, Asszonyom Anyám, elhittem, hogy kegyelmed énnekem jómat kívánja, nincsen is kétségem.”⁶²

Szomorúságának megosztása bizalmas kapcsolatukra utal, s jelzi a távolságot is áthidaló érzelmi közösség fenntartásának igényét. „Édes szerelmes szívem, Asszonyom Anyám, értem azért azt is az kegyelmed leveléből, hogy kegyelmed örömet hallja az én egészségemet, hogy ha ilyen messze vagyok is, elhittem, ha kegyelmed nem írja is énnekem”⁶³ – vagyis szavak nélkül is érzi anyja szeretetét.

⁶⁰ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Zsolnalitva, 1620. január 15. MNL OL P 707 no. 10683.

⁶¹ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Zsolnalitva, 1619. október 31. MNL OL P 707 no. 10668.

⁶² Nyáry Krisztina Várdai Katának. Zsolnalitva, 1620. január 15. MNL OL P 707 no. 10683.

⁶³ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1619. „szombat”. MNL OL P 707 no. 10665.

Anna nagyon ritkán kér valamit édesanyjától, s ha mégis, sűrű bocsánatkérések között teszi, amivel alárendeltségének ad hangot: „Az én leányim [ti. az udvartartásban szolgáló nemes leányok] gondviselésére hogy kegyelmedet bántom [ti. zavarom] kegyelmed megbocsásson, munkát küldök Kassáról nekik.”⁶⁴ Jóllehet Krisztina is utal az anya-lány kapcsolatnak is alapját adó kölcsönös szolgálatok elvére („kegyelmednek megiszolgálom”), ő sokkal könnyedebben kér, nem ritkán egész kérésorozatát intéz anyjához:

„Édes szerelmes Asszonyom Anyám, kegyelmedet igen kérem, hogy kegyelmed énnekem [küldjön] egy vég török patyolatot, ezüst avagy arany szélű legyen avagy, s kegyelmedet azon is kérem, hogy kegyelmed énnekem ide küldjön [...] varrott kis keszkenőket, ha pedig kegyelmednek nincsen, varrasson kegyelmed, kegyelmednek megiszolgálom. Mert kegyelmednek az előtt is írtam volt az keszkenők felől, immár nem tudom, ha megvitték-e avagy nem [...]. Azon is kérem kegyelmedet, édes Asszonyom Anyám, hogy kegyelmed egy gereznát küldjön, kegyelmednek kétszer is írtam, mert az én vénasszonyomnak egy szép hideghez való ruhája nincsen.”⁶⁵

Habár Krisztina a fiatalabb a két lány közül, és a köztük lévő hierarchiát az életkor is strukturálta (amit az „öcsém asszony” és „néném asszony” megszólítások is mutatnak), Krisztina a házassággal grófné lett, a bárók rendjéből a grófok rendjébe emelkedett.⁶⁶ Ez kihatott a születési családjában elfoglalt pozíciójára is – ami az anya és kisebbik lánya egyenrangúbb viszonyában is tükröződik. A rangkülönbség érzékeny kérdését Nyáry István így fogalmazta meg a grófi sógorék bicsei udvarában anyjával és fiával elidőző feleségének: „Azt bizony szívem szerint örülöm, hogy az grófság asszonyomat oly nagy reverenciával fogadta, talán eszében kezdi venni magát egyikünk, mert ott bizony nem kellett semmire.”⁶⁷

Anna a folyamatos mentegetőzéssel a maga alárendeltségét hangsúlyozta anyjával szemben: „Édes Asszonyom Anyám, noha talán bántást szerzek kegyelmednek sok írásommal, mégis akarám kegyelmedet ez levelem által meglátogatnom, kérvén azon kegyelmedet, kegyelmed tudósítson egészségéről, ez mellett alájöveteléről.”⁶⁸ Gyakrabban és hosszabb leveleket írt, többet fektetett a kapcsolatukba, ezzel az elvárt kölcsönösség elvét valójában túlteljesítette. Gyakran mentegetőzött kézírásának külalakja miatt, ami szintén az alázatosság bevett retorikai eszköze volt: „Az Istenért kegyelmed megbocsásson, hogy ily rútol íram, oka az, hogy bizony nappal hozzá nem érkezem.”⁶⁹

⁶⁴ Telegdi Anna Várdai Katának. Rozgony, 1620. június 21. MNL OL P 707 no. 10847.

⁶⁵ Nyáry Krisztina Várdai Katához. Biccse, 1619. január 8. MNL OL P 707 no. 10679.

⁶⁶ Thurzó György találta ki a magyar grófi címet német mintára, és 1606-ban, elsőként kapta meg. Pálffy 2011.

⁶⁷ Nyáry István Telegdi Annának. Kassa, 1621. március 2. MNL OL P 707 no. 9671.

⁶⁸ Telegdi Anna Várdai Katának. Szentmárton, 1622. február 16. MNL OL P 707 no. 10864.

⁶⁹ Telegdi Anna Várdai Katának. Kassa, 1620. január 29. MNL OL P 707 no. 10842.

Az elvárt leányi alázatosság és a bensőséges közvetlenség jól megfér egymás mellett anya és nagyobbik lánya kapcsolatában. Amikor Anna a kötelező udvariassági formula után („kegyelmednek megszolgálom”) nagyon közvetlen stílusban, felszólító módban kér kivételesen több dolgot is anyjától (otthon hagyott dolgairól rendelkezik: „hozzon”, „árultassa ki”, „adassa ki”, „küldje el”), a végén – megjijedve tiszteletlenségétől – hozzát teszi: „Hogy kegyelmedet ennyi dologgal bántom, kegyelmed megbocsásson, erre csak az bizodalom vezérel” – vagyis leányi alárendeltsége mellett anyjához intim és támogató kapcsolat fűzi, ezért lehetséges – noha nem magától értetődő – a közvetlen stílus és kérés.⁷⁰

Noha az „engedelmes szolgáló leány”, Anna következetesen kitart az alázatosság retorikája mellett,⁷¹ ennek réseiben, mindkettejük spontán elejtett szavaiból kihallatszik bensőséges ragaszkodásuk egymáshoz. Várdai Kata, miközben a gazdaság körüli teendőit tárgyalja, mintegy mellékesen megemlíti, mennyire bénítóan hat rá lányának távolléte és hiánya: „Édes leányom, itt volnál most az [...] szülőbe mennék, de itt hogy nem vagy, nekem is nincsen kedvem hozzá, hétfőn ereszték meg az hegyet ott Helmeceen, igen szegény szüretünk leszén.”⁷² Míg az anya a közösen végzett tevékenység örömét idézte fel, úton lévő lányában a közös téli utazások emlékei törnek elő: „Édes, szerelmes Asszonyom Anyám, noha az Tiszáig nehez utunk volt, de az Tiszán innen reménységem kívül oly igen jó utunk volt mint az deszka, ide bizonyosan írhatom kegyelmednek, oly jó szánút vagyon, kin kedvesen szánkázhatnék kegyelmeddel.”⁷³ Várdáról való gyors távozását pedig azzal indokolja, hogy közös otthonukban kibíráhatatlan volt számára anyja hiánya:

„Várdát is meglátogatám vala, onnan jöttem ide Szentmártonba. Otthon, legyen hála Istennek, semmi kára nincsen kegyelmednek. [...] énnekem nagy nehéznek tetszett volna csak mi kevés ideig is ott való létem kegyelmed ott létén kívül, hanem uram ő kegyelme valóban fordulván onnan, engem ide bocsáta. Csak azt várom, hogy az Úr Isten hozza alá kegyelmedet, édes Asszonyom Anyám, hiszem Istent, kedves helye leszén ez kegyelmednek.”⁷⁴

Férjével és fiával nagykállói várukba érkezve is anyja jut eszébe: „Az kállai lakás mind jó volna, csak az híjával vagyunk, hogy kegyelmed közöttünk nincsen.”⁷⁵

⁷⁰ Telegdi Anna Várdai Katának. Nagykálló, 1621. május 18. MNL OL P 707 no. 10858. Meghitt kapcsolatban lehetséges – a tiszteleten alapuló kapcsolatokban elvárt udvariasság helyett – a kérés arcfenyegető akusát („bald speech act”) nem enyhítő felszólítás (Szili 2007).

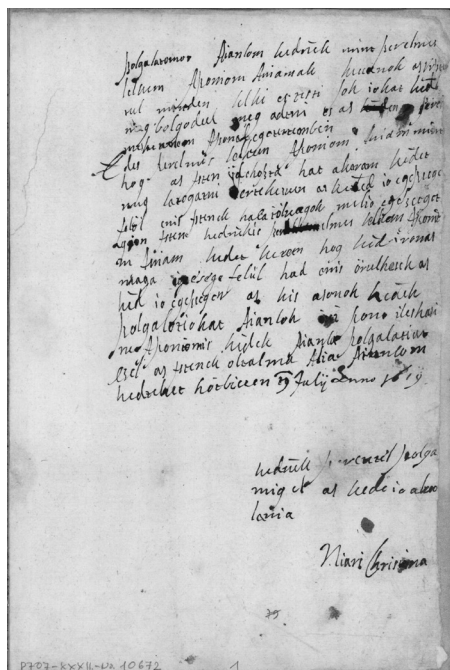
⁷¹ Egy példa a Medici családból, ahol anya és lánya mindketten az érzelmek nyelvén kommunikálnak: Broomhall 2015.

⁷² Várdai Kata Telegdi Annának. Várda, 1623. „péntek”. MNL OL P 707 no. 9808.

⁷³ Telegdi Anna Várdai Katának. Helmece, 1620. január 13. MNL OL P 707 no. 10841.

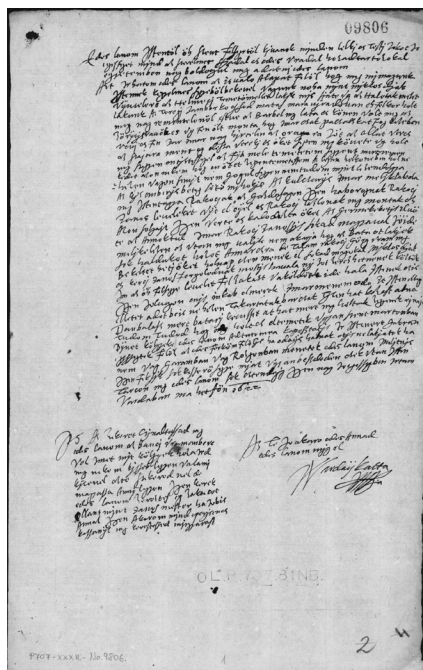
⁷⁴ Telegdi Anna Várdai Katának. Szentmárton, 1622. február 16. MNL OL P 707 no. 10864.

⁷⁵ Telegdi Anna Várdai Katának. Nagykálló, 1621. május 18. MNL OL P 707 no. 10858.

3. kép. Nyáry Krisztina saját kezű levele anyjának

Forrás: MNL OL P 707 no. 10672.

4. kép. Várdai Kata saját kezű levele nagyobbik lányának

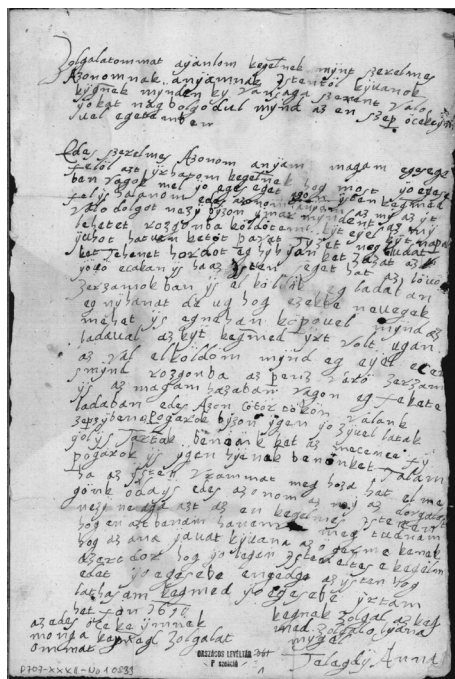
Forrás: MNL OL P 707 no. 9806.

Várdai Kata egyik saját kezű levelének utóirata ugyanakkor már nemcsak át-tételesen, hanem nyíltan fejezi ki lánya utáni vágyódását: „Én immár alig várlak haza, édes lányom, mivel nyavalyád hallom, mert mulatságot soha nem bánám, noha nem leszen [?] nehézségemre, mikor tőlem távolkán vagy [...] így az mint vagy most.”⁷⁶ Vagyis szeretné, ha Anna mielőbb hazatérne, mivel beteg, és aggódik érte. Mondandója ez idáig eléggé konvencionális, a gondoskodó anya szerepkörébe illik: ha Anna jól lenne, nem sürgetné hazajövetelét, de a mondat végül egy szokatlan, önreflexív megjegyzéssel zárja: lánya távolléteit, bárhogy van is, nehezen viseli. Ilyen őszinte feltárulkozásra – noha egyértelmű a meggyőzés célja – csak az olyan bensőséges kapcsolatok adnak lehetőséget, amelyekben nem a félelem, hanem a bizalom a meghatározó.

Várdai Kata tehát az anyák jellegzetes fegyverét, az érzelmek gazdag tárát vetette latba a meggyőzésre, szemben a tekintély nyílt szavával élő apákkal.⁷⁷ Az elvárás, hogy az anyai gondoskodásért cserébe lánya engedelmességre tart igényt, csak nagyon finom formában jelenik meg nála: „Ha írsz, felette igen jó néven

⁷⁶ Várdai Kata Telegdi Annának. Várda, 1618. „kedd”. MNL OL P 707 no. 9804.

⁷⁷ Erre jó példa Esterházy Miklós, aki legidősebb fiától – a neki és nevelőinek írt atyai intésekben – támogatása feltételül fia engedelmisségét szabta, az atyai feltételes szeretet jegyében (Erdélyi 2019). Lásd még: Grace 2015.

5. kép. Telegdi Anna saját kezű levele Várdai Katának, 1610 „hétfő”

Forrás: MNL OL P 707 no. 10833.

Várdai Kata nagyobbik lányának szóló levelei többségét szintén maga írta, de a feljebbvalói pozícióból neki nem kellett indokolnia, amikor mégis íródeák segítségével folyamodott.⁸¹ Az összes ilyen levél egyetlen írnok kezétől származik, aki a bizalmasa lehetett, így a férfi közvetítő sem vette el a levelek saját hangját – én legalábbis nem érzékelttem különbséget sem hangvételben, sem a témákban.⁸² Az írnokei levelekben az anya lányának szóló személyes ajándéka a saját kezű zárolására és aláírásra korlátozódott.

Az anyák és lányaik autográf levelezése – szemben a korabeli férj-feleség levélváltásokkal – korántsem volt általános szokás. Ezekben az években például Czobor Erzsébet és férjezett lányai, illetve mostohalányai alapvetően íródeák útján leveleztek, noha Czobor Erzsébet maga is feladatnok tartotta, hogy gyakoroltassa

veszem, mint szerelmes lányomtól, mert csak ti vagytok az én szemem világa.”⁷⁸

Mivel a saját kezű levél személyes ajándéknak számít, a levélíró fizikai valóságával ajándékozza meg a címzettet, Anna mindig maga írt anyjának – este fáradtan, utazással vagy udvari találkozásokkal, városi beszerzésekkel és gazdasági ügyek intézésével töltött hosszú nap után is. Ezzel szemben Krisztina még annak sem érzi szükségét, hogy kimentse magát, amikor kivételesen (öt levelet) íródeákkal íratott anyjának: „Édes szerelmes lelkem, Asszonyom Anyám, értem az kegyelmed leveléből, hogy kegyelmednek nem magam kezevel írtam, kegyelmed megbocsásson, magam kezevel nem írhattam, de ezután magam kezevel írok.”⁷⁹ Az anyai feddés mutatja az anyai elvárást, így máskor Krisztina hozzáteszi: „magam kezétől nem írhattam, mert ugyan feküszöm.”⁸⁰

⁷⁸ Várdai Kata Telegdi Annának. Várda, 1624. július 13. MNL OL P 707 no. 9813.

⁷⁹ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1619. március 16. MNL OL P 707 no. 10676.

⁸⁰ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1619. november 11. MNL OL P 707 no. 10681.

⁸¹ Időben későbbiek az írnokei levelek, így talán korával csökkenő ereje, betegségei is szerepet játszhattak ebben.

⁸² Telegdi Anna az íródeákat „édes komám uramnak” nevezi leveleiben, amit családtagnak tekintettek. Néhány levelében Anna neki is üdvözlétet küldi („Az édes komám uramnak ajánlom szolgálomat”), és hívja anyjával együtt Csicsvára, látogatóba beteg férjéhez („Az édes komám uram is eljöhete”) MNL OL P 707 no. 10875.

kislányaival a levélírást.⁸³ A lányok levélírást-tanítása az anyák felelőssége volt,⁸⁴ amelyet minden bizonnyal Várdai Kata is teljesített, hiszen ez adhatott neki alapot arra, hogy maga is elvárja tőlük a saját kezű leveleket. Jóllehet közismert, hogy férjeinek ritkán írt, akik sokat panaszkodtak is erre, írásképe nem tükrözi, hogy nehezebbre esett volna az írás: folyékonyan, apró, de nehezen olvasható betűkkel, sűrű, enyhén emelkedő sorokba tömörítette a levéltestet a lap felső részébe.⁸⁵ Nem az írás esett nehezebbre tehát, hanem a feleségek alárendelt szerepe. Önmegjelenítését és identitását ezért nem erre építette, hanem a független özvegyasszonyi és anyai szerepekre, amelyekben ő volt az irányító (*4. kép*).

Lányai házasságuk éveiben, a családi levelezés során gyakorlott levélírókká váltak, amit írásképiük látványos változásai jeleznek. Krisztina gyermekes, nagy nyomtatott betűi idővel apróbbra szátkásodtak. Anna megőrizte ugyan különös alakú betűit és írása sajátos hangalakját,⁸⁶ de írásképe folyamatossá vált, és később este, fáradtan is képes volt hosszú levélbe fogni (korai, nyomtatott betűs írására lásd az *5.*, a későbbi folyamatosra a *2. képet*).

SZOLGÁLAT ÉS SZERETET

Anna látványosan nagyobb energiabefektetése anyjához fűződő kapcsolatának hatalmi és érzelmi aszimmetriájával hozható összefüggésbe. Ez James Daybell, a korabeli angol arisztokrácia családi levelezéseinek legjobb ismerője szerint nem volt kivételes: a lányok azért írtak többet anyjuknak, mert egyfelől ez kötelességük volt, másfelől ifjú asszonyként anyjuk tanácsaira, támogatására szorultak. Levelezésüket tehát a szerető, gondoskodó anyai tanácsadás és a tiszteletteljes leányi kérelmek formális hangvétele jellemezte.⁸⁷ Várdai Kata és nagyobbik lánya levelezésének retorikája azonban nem teljesen illik ebbe a sémába. Az anya ugyanis sokkal több utasítást osztogatott, mint tanácsot, Anna leveleinek nyelvezetét pedig ezáltal a kérelem helyett inkább az alázatos jelentés írja le.

Amikor Várdai Kata az anyai szeretet nevében mégis tanáccsal látta el lányát, ez elsősorban a saját akaratának érvényesítését, lánya fegyelmezését szolgálta. Az udvarukban szolgáló nemes leányok alkalmazása mellett szerelmi ügyeik és házasságaik ügyében Anna többször is anyja tanácsát kérte („mit cselekedjem, tudósítson kegyelmed, édes Asszonyom Anyám felőle”), amire anyja készséggel válaszolt:

⁸³ Czobor Erzsébet egyik, férjének írt levele végére maga az egyik gyermeklány írt utóiratot apjának, és anyjával együtt írták alá a levelet (Bóday 2019).

⁸⁴ Chartier 1991: 19; Broomhall–Van Gent 2016: 36–41; Couchman 2018: 198.

⁸⁵ Anna egyszer említi, hogy nem tudta az anyja írását elolvasni („céduláját küldtem kegyelmednek haza, kegyelmed megbocsásson ezt nem tudtam megolvasni”) MNL OL P 707 no. 10838.

⁸⁶ Dávid 1998; Kovács 2002.

⁸⁷ Daybell 2015: 508–509.

„Az mi illeti kívánod, hogy én tetszésemet megírjam az Sárának az Szabónak adása felől, én nekem nem tetszik, ha jó módot találnál benne, el kellene múlni, ha valami gonosz nem következne belőle, mert ezután nemes leányt is nem örömet adnak udvarunkba, ha ilyen hitvány embereknek fogjuk házasítani őket. [...] Az másikért is tudod, minemű ítéletben voltál emberek előtt, hogy minden rossz helyekre ottan odaadjuk őket. Azért te látod ott, édes leányom, az állapotot, hogy afféle esztől eltávozott és megdühödött leány valami gonoszt ne míveljen, kin udvarodnak gonosz neve ne keljen, olyan módot találj benne, oda ne adjad neki, ha eszedben veszed, hogy mint egyéb szerelmeskedését hamar elmúlhatja, halogasd egy napról másra, és azonközben eljöhetsz onnét. De hogynem búsulásod következze miatta, inkább nem tudom, hány volna is, mind oda add. Elsőben az én tetszésemet tudod, hogy megmondtam vala, még mikor az Ormos anyjától értettük, hogy mint vagyon az állapot, hogy eltávozzék onnét az a legény és száját se tartsa fel arra, úgy kevesebb gondod lett volna felőle, de ha immár ez elmúlt és másképpen fordult ez dolog, az mi jobb, azt cselekedjed, édes leányom. Az mint én oda fel megírtam, azok közül az jobbikat válasszad felőle.”⁸⁸

Az anyai érvelés a felhozott házasság ellen saját becsületük és női udvaruk jó hírének megőrzése köré épül: felemlégeti lánya egy korábban hozott rossz döntését, amely már károkat okozott – vagyis ezzel implicite azt mondja, hogy Anna a maga alkalmatlansága miatt jobban teszi, ha inkább rá hallgat. Utána, ennek ellentmondva, az erkölcsi érvek elé helyezi lánya érzéseit és boldogságát, és felajánlja neki a döntés szabadságát, de csak az általa javasolt megoldások (a tárgyalta házasság nyílt elutasítása vagy időhúzással való megakadályozása) közül, ami tehát egyenlő az ő akaratával.

Az anyai felelősség másik jellegzetes területe, ahol Várdai Kata jól teljesített, az egészségügyi tanácsadás és gondoskodás. „Az Istenért az érvágással csak az füled zúgásáért ne élj, míg nagyobb szükséged rá nem leszen, édes leányom. Igen-igen kérlek, hogy azt eltávoztassad, tudom én, hogy az elmúlik, csak valamit erressz az füledbe is, de az érvágás most nem kicsiny dolog volna”⁸⁹ – írta 1622 nyarának vége felé lányának. Anna nemcsak praktikus tanácsokat kért tőle a megfelelő gyógykezelések érdekében, de a betegségek okozta kétségbeesésben felnőtt lányként is a jelenlétére volt szüksége:

„Édes Asszonyom Anyám, ez ilyen nyomorult beteget, mint uram, kegyelmednek meg kellene látogatni. [...] Innen is elküldenék ez mostani időhöz képest kegyelmed eleiben és így mégis meglátogathatna kegyelmed bennünket. Tudom, uram is előbb felgyógyulna, mert azt ételre rábeszelné mégis kegyelmed.”⁹⁰

⁸⁸ Várdai Kata Telegdi Annának. Várda, 1622. augusztus 4. MNL OL P 707 no. 9807.

⁸⁹ Várdai Kata Telegdi Annának. Várda, 1622. augusztus 4. MNL OL P 707 no. 9807.

⁹⁰ Telegdi Anna Várdai Katának. Csicsva, 1623. szeptember 14. MNL OL P 707 no. 10875.

Mintha magát gyengének érezné a feladatra, s jobban bízna anyja erejében, erélyességében. Betegségeik naturális beszámolóira bensőséges kapcsolatuk adott lehetőséget:

„Immár azóta rám nem jutott az nyavalya, egy jó orvos asszony addig kente és köté, mert kétszer az mint rám jutott volt, talán harmadszor megholtam volna bele, de talán az én jó Istenem többé rám nem hozza. Uram is, Istennek jóvoltából megkönnyebbedett. Igen izzad, felette szagos verejték megyen ki belőle, oly igen erőtlen, hogy csak annyi ereje sincsen, mint egy kis gyermeknek.”⁹¹

Az anyai tanácsoknál kettejük kommunikációjában azonban sokkal jellemzőbbek az utasítások, miáltal Anna levelei az anyai „parancsolatok” teljesítéséről való alázatos jelentésekké váltak. Leveleinek legtöbbször visszatérő fordulata: „az kegyelmed parancsolatja szerint”, melyet hosszú lista követ a teljesített feladatokról:

„az kegyelmed parancsolatja szerint azután istállóját felkerestem, de bizonyosan írhatom kegyelmednek, hogy ott az pej lovak köziben valók nincsen. [...] Az kiznicert is igen kerestetem, de nem találtak oly olcsót, hanem hatvan pénzen singit, azt eleget vehetünk Kassán, mert oda való posztó méteres vagyton. Csak értsem az kegyelmed parancsolatját, veszek igen szép kiznicert, mint az Lasztóci Marikáé. Kender fejeket küldtem kegyelmednek, ha több kell is, küldhetek. [...] az cinterben az kerekék csináltatására is gondom leszen.”

Majd a levélbe zárt jelentés záróformulája: „Én kegyelmed szolgálóleánya lévén azon leszek, mindenekben kedvesen szolgáljak kegyelmednek.”⁹² Két héttel később, január elején Kassáról így kezdi levelét: „Szerelmes asszonyom, anyám, hogy eddiglen kegyelmednek nem írtam, oka semmi nem egyéb, hanem, hogy kegyelmed rám bízott dolgaiban el nem járhattam hirtelen”⁹³ – vagyis kapcsolatukat is a feladatok teljesítése ütemezte. Ezt követően az egész levél az elvégzett feladatokról számol be: posztóbeszerzésről, hintó fedelének csináltatásáról és kocsmáros szerzéséről. E levelek alkalmazotti jelentésekre emlékeztetnek, ami az özvegy anya határozott irányítása alatt zajló közös gazdálkodás és udvartartás teendőiből eredt.

Anna nagyon igyekezett, hogy anyját minden lehetséges módon „szolgálja”. A „parancs” és a „szolgálat” kifejezései az alá-fölrendeltek korabeli nyelvi protokolljához tartoztak, amely leány és anyja kapcsolatában szorosan összefonódott a szeretettel.⁹⁴ Édesanyjától a besztercebányai országgyűlésre indulva nemrég vált

⁹¹ Telegdi Anna Várdai Katának. Csicsva, 1623. szeptember 14. MNL OL P 707 no. 10874.

⁹² Telegdi Anna Várdai Katának. Varannó, 1620. december 6. MNL OL P 707 no. 10838. A kiznicer egy kelmefajta, sokszor kiznicer posztóként szerepel a forrásokban.

⁹³ Telegdi Anna Várdai Katának. Kassa, 1620. január 7. MNL OL P 707 no. 10839.

⁹⁴ Az apai fegyelmezés és szeretet összekapcsolódására lásd Erdélyi 2019: 674.

el, de naponta levelet és – önmagára emlékeztető – személyes ajándékot küld neki. „Az kalácsot azért küldtem el kegyelmednek, hogy én olyan kalácsot viszek az útra, mégis lássa kegyelmed. Az melyet minthogy én az kegyelmed poharát elhoztam, ím egy ivócsészét küldtem kegyelmednek érette, kegyelmed abból igyék jó alma vizet én egészségémet.”⁹⁵ Noha ekkor egyetlen, kilencéves fia, Ferkó is vele van, távollétében – a szerepeket felcserélve anyjaként – anyjáért aggódik, érte viselt felelőssége miatt büntudatot érez: „én bizony nagy szomorú szívvel vagyok kegyelmed felől gondolkodván, az Isten bár ne adta volna eszembe is jutni ez gyűlésre való menetelemet.”⁹⁶ „Írja kegyelmed, édes Asszonyom, hogy beteges állapottal vagyon kegyelmed, kit bizony látja Isten, magamra vennék, ha lehetséges volna.”⁹⁷ Miközben az idősebb lány kéréseket teljesít, aggódik anyjáért, akit figyelmes ajándékokkal kényeztet, Krisztina inkább szívességeket kér, ajándékokat kap, és a biccsei udvar híreivel szolgál.

A hírszolgáltatás a lányi szolgálatnak azon területe, amelyből a kisebbik lány is igyekezett kivenni a részét.

„Uram ő kegyelme holnaptól egy hétre haza indul, ím hát ha kegyelmednek jó akaratja, megvártatom, csak az egy igazabb hírt üzenhetnék kegyelmednek tőle. Most is, édes szívem, Asszonyom Anyám, Asszonyom ő Nagysága megírta, az mi híreink vannak. Ez után is, az mit hallok még innen, kegyelmednek azt meg is írom.”⁹⁸

Mivel azonban a fejedelem szolgálatában elfoglalt Thurzó Imre egyre ritkábban ment vagy írt haza („Kegyelmednek ide való hírekkel nem tudósíthatom, mert sok ideje, hogy Uram ő kegyelme nem írt”⁹⁹), s az anyós a közszájon forgó hírekről már tudósította nászasszonyát, Krisztina levelei jellemzően a női udvar eseményeire szorítkoztak, vagy kizárólag a kapcsolattartást szolgálták.

Anna igyekezete a hírszolgáltatás területén is kirívó: folyamatosan és mindenről beszámol, amit maga csinált, látott és hallott az udvarban, a városban, útközben, birtokaikon, lakodalmakon és temetéseken. „Kegyelmed parancsolatja szerint Thökölyné asszonyommal¹⁰⁰ ma szemben leszek s mi híreket értek ő kegyelmétől Szepsiből, megírom kegyelmednek.”¹⁰¹ Noha az otthonülő Krisztinánál Anna sokkal mozgékonyabb, intenzívebb társasági életet élt, az udvari és politikai hírek elsődleges forrása neki is a férje volt – „ő kegyelmétől uramtól is még mi híreket érthetek, kegyelmednek értésére adom éjjel-nappal”¹⁰² –, s a hírszolgáltatás is összekapcsolódott az anyjáról való gondoskodással: „Ő felségének

⁹⁵ Telegdi Anna Várdai Katának. Rozgony, 1620. június 21. MNL OL P 707 no. 10847.

⁹⁶ Telegdi Anna Várdai Katának. Rozgony, 1620. június 19. MNL OL P 707 no. 10846.

⁹⁷ Telegdi Anna Várdai Katának. Jászó, s.d. [1618 előtt]. MNL OL P 707 no. 10878.

⁹⁸ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1620. december 13. MNL OL P 707 no. 10662.

⁹⁹ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Zsolnalitva, 1619. október 31. MNL OL P 707 no. 10668.

¹⁰⁰ Czobor Erzsébet és Thurzó György lánya, Thurzó Katalin (1601–1647), 1620-tól késmárki Thököly István felesége.

¹⁰¹ Telegdi Anna Várdai Katának. Biccse, 1620. június 21. MNL OL P 707 no. 10847.

¹⁰² Telegdi Anna Várdai Katának. Varannó, 1621. január 29. MNL OL P 707 no. 10855.

jó újkeresztény doktort hoztak [...], azért írom kegyelmednek, hogy kegyelmed gyakorta vágyott az jó újkeresztény doktorra, s immár közel találja mostan kegyelmed” – írta 1620 tavaszán Kassáról, ahol az udvar mellett több hónapot töltött fiával.¹⁰³

A reciprocitás egy másik szinten is elvárás volt anya és lányai kapcsolatában, nem csak a családi kapcsolatokat jelző és fenntartó rutinszívésségek, -ajándékok, apró szolgálatok, levelek és érzelmek csererendszerében. Az anyai gondoskodás és nevelés fejében egész életével anyja (és a tágabb família) örömét és jó híret kellett elősegítenie – fogalmazta meg Anna a korabeli felfogást:¹⁰⁴

„Erre az mi földünk felől, én édes Asszonyom Anyám, az kegyelmed szép oktatását, tanítását kegyelmednek mint szerelmes asszonyomnak anyámnak *teljes életemben megszolgálni igyekezem*. Elhiggye kegyelmed, hogy mind magam viselését és egyéb dolgaimban úgy igyekezem magamat hordoznom, hogy mind az én édes nemzetségemnek és mind legfeljebb kegyelmednek becsületére és örömére következzenek, kire Istenemtől kérek segítséget.”¹⁰⁵

A gyermek erényességének és boldogulásának mint a szülői és családi presztízs (ellenkező esetben szégyen) forrásának gondolatát Anna jó eséllyel anyja szájából is sokszor hallotta, ahogy a lányoktól elvárt – és Anna által szintén magáévá tett – erényekre is anyja taníthatta: legyen alázatos és szerény, mert csak így lehet engedelmes gyermek, majd férjét örömmel szolgáló engedelmes feleség.¹⁰⁶ Az anyai fegyelmezést Anna fiatal feleségként is elfogadta: „Édes asszonyom, az mi az dorgálást nézi, ne adja azt az én kegyelmes Istenem, hogy én azt bánnám, hanem megtudnám, hogy az anya javát kívánja az ő gyermekének, azért dor[gál], hogy jó legyen.”¹⁰⁷ Vagyis az anyai gondoskodásért cserébe – felnőttkorban is – gyermeki engedmesség és tisztelet járt. Szereteten pedig nem érzéseket értettek, hanem a családi szerepekhez kapcsolódó kötelességek kölcsönös teljesítését.¹⁰⁸ A fegyelmezés tehát összefonódott a szeretet koncepciójával: az anyai szeretettel rokon értelmű kifejezés az anyai intés. A gyermeki szeretet cselekedete pedig az engedmesség, amiből persze az következett, hogy aki ellenszegül, nem szereti anyját vagy apját.

¹⁰³ Telegdi Anna Várdai Katának. Kassa, 1620. május 13. MNL OL P 707 no. 10845.

¹⁰⁴ A kölcsönös és kölcsönös függőséget jelentő szülő-gyerek kapcsolat koncepciójára: Ben-Amos 2000.

¹⁰⁵ Telegdi Anna Várdai Katának. Rozgony, 1620. június 21. MNL OL P 707 no. 10847.

¹⁰⁶ Pollock 1989.

¹⁰⁷ Telegdi Anna Várdai Katának. 1610. „hétfő”. MNL OL P 707 no. 10833.

¹⁰⁸ A szeretet mint kölcsönös kötelesség kora újkori koncepciójára férj-feleség viszonylatban: Barclay 2011: 32.

HARAG ÉS SZORONGÁS

Vajon miért volt Telegdi Annának egyúttal szüksége ebben az anyjával nagyon szorosán összefonódó, intenzív és meghitt kapcsolatban alárendeltsége és alázatossága ily látványos hangsúlyozására? Konfliktusaik nyelvezetét megfigyelve a kapcsolatukról folytatott alkudozás folyamatába nyerünk bepillantást:

„Édes Asszonyom Anyám, kegyelmed énrólam igen elfeledkezett, hogy kegyelmed, Édes Asszonyom, ennyi időtől fogva, nekem semmit nem írt. Édes Asszonyom, kegyelmed ne tulajdonítsa az én vétkemet vakmerőségemnek, hanem, Édes Asszonyom, az én gorombaságomnak, mert látja az Úr Isten, hogy akaratommal nem vétenék kegyelmednek. Bizony, Édes Asszonyom, most is Várdából oly nagy szívem fájdalommal jöttem el, hogy kegyelmed haragudott rám.”¹⁰⁹

Anna legkorábbi, 19 évesen írt levelében, miközben eljuttatja az engedelmes leány rá osztott hagyományos szerepét, ennek protokolláris nyelvi és hatalmi keretei között lavírozva igyekszik kifejezni érzéseit és véleményét. A történetekről annyi derül ki, hogy valamilyen nézeteltérésük az anyát haragra gerjesztette, aki a kapcsolat megszakításával büntette otthonról időközben távozó lányát. Utóbb levelében anyja haragjáért Anna önmagát okolja, csupán vétkét igyekszik azzal enyhíteni, hogy a legfőbb parancs, a gyermeki engedelmesség – azaz a szülők iránti szeretet cselekedete –, ellen nem vétett, csak „gorombán”, azaz nevetlenül vagy durván viselkedett. Ezután azonban nem könyörög nyíltan bocsánatért – ami az anya-lány kapcsolat és levélírás protokollja szerint az alárendeltség megerősítésével a békesség helyreállításának bevett eszköze volt –, ehelyett anyja haragja miatti szomorúságát hangsúlyozza.¹¹⁰ Vagyis kiélezett helyzetben az alázatosság nyelvéről az anyja által rutinszerűen használt érzelmes nyelvezetre váltott, saját „fegyverét” fordítva anyja ellen.¹¹¹ Vajon érzelmei bemutatásával anyja szívére próbált hatni, bocsánatát ezúton kiérdemelni? Vagy az anyai haragot jogosnak tartotta ugyan, de keresztényietlen haragtartása (amelyet szóvá is tett levelében) felháborította, amit azonban legfeljebb szomorúsággá szelídítve fejezhetett ki? Anna bizonyára azért nem kért bocsánatot, mert nem bízott abban, hogy megalázkodásából anyja felemeli magához, és megbocsát neki. Nyilván tapasztalatból tudta, hogy szeretetét úgy tudja visszaszerezni, ha türelmesen vár, s anyja haragja majd idővel elcsitul.

A hirtelen haragú anyja még tíz évvel később, az érett asszony és anyja Telegdi Annát is ugyanígy, szeretetmegvonással, haragtartással, a kapcsolat megszakításával büntette, ha nem azt tette, amit elvárt tőle. Az 1622 januárjának végén, a Thurzók bicsei udvarában keletkezett konfliktust követően mindkettejük

¹⁰⁹ Telegdi Anna Várdai Katának. Jászó, 1610. „csütörtök”. MNL OL P 707 no. 10832.

¹¹⁰ Daybell 2015: 513.

¹¹¹ Ezt érdekes összevetni Kálnoki Borbála és lánya, Zsuzsanna esetével, ahol utóbbi az anyai harag idején is megőrzi alázas hangját. Lásd jelen számban Papp Kinga tanulmányát.

levelét ismerjük. Várdai Kata veje, Thurzó Imre temetésére utazott Biccseré, ahol kisebbik lánya várandósan és egy kisleánnyal maradt özvegy. A Biccseről férjével együtt távozó Anna után anyja az alábbi sorokat küldte: „Megítélheted azért, az mi meglett, ugyan meglett, hanem immár engem, anyádat nehézségre indítottál, Istenedet ne kesergessed se szóddal, sem cselekedetteddel, mert úgy általút leszen, ki jobb volna nem születni, hogysen Istentől elszakadni embernek.”¹¹² Az anya az érzelmek és a tekintély nyelvén egyszerre érvel: egyfelől a haragjáról beszél, amit a lánya miatt érez, másfelől arra emlékezteti Annát, hogy a szülők iránti engedetlenség Isten elleni véték – ami nyilván érvelése kötött forгатókönyve volt, hiszen Anna az előző levelében az engedetlenség vádja alól menti magát. Azóta sem szűnő haragját ebben a levélben – talán a konfliktus másnapján írta saját kézzel – a szeretet szokásos nyelvének elmaradása is jelzi. Megszólításában szűkszavúbb a jókívánság, az aláírásból is hiányzik a bevett szeretetnyelv: „Az te szeretettel való édesanyád, édes lányom, míg él” helyett csak annyi: „Az te anyád, míg él”. Mondatai keményen kopognak, elmaradnak az „édes lányom” vagy „édes gyermekem” megszólítások, amelyek egy-egy újabb gondolatsort szoktak indítani. Vagyis az anya szeretetmegvonással bünteti felnőtt leányát. Ma ezt a pszichológia érzelmi zsarolásnak nevezi: a bántalmazó célja a félelemkeltés és elbizonytalanítás, amely a bántalmazott megfelelési vágyát (hogy biztonságát és a szeretetet máskor ne veszítse el) növeli, büntudatot kelt benne, és önbecsülését rombolja.¹¹³ Várdai Kata ezzel csupán a feltételes szülői szeretetnek a kora újkorban bevett azon gyakorlatát alkalmazta (szemben a feltétlen szeretet mai elvárásával), amit jól mutatnak a szülői végrendelek, amelyek – házasság, vallás, karrier terén – a szülői akarat végrehajtásához kötik az örökség átadását, vagyis az engedetlen, ezáltal szeretetükre érdemtelenné vált gyermekeiket a szülők kitagadhatják és időnként ki is tagadják örökségükből.¹¹⁴

Várdai Kata a feltehetően később írt utóiratban is jelzi nem szűnő neheztelését: „Kis Ferkót igen emlegetik itt, az asszony, ha még itt esett volna, jobban megajándékozták volna.” Vagyis jobb lett volna, ha Anna a kisfiával, Ferkóval nem távozott volna oly hirtelen a biccsei udvarból. Anna e sorokkal felelt anyjának:

„kegyelmed írja azt, hogy énrám szorult volna most kegyelmed, és mégis eljöttem, azért édes Asszonyom Anyám, minthogy sok híret mondtam rajta, hogy oka nem vagyok az eljövetelemnek annyi részből, hogy se nem írogattam uramnak felőle, se nem üzentem, se pedig szómmal nem hívám [...]. Az én hitemre, csak kegyelmed parancsolta volna, ott maradtam volna, de mivel kegyelmed nagy felgerjedett haragjából

¹¹² Várdai Kata Telegdi Annának. Biccse, 1622. „hétfő”. MNL OL P 707 no. 9805.

¹¹³ Forward–Frazier 2018.

¹¹⁴ Például Apor Péter engedetlensége miatt kitagadja nagyobbik fiát, Jánost, lásd jelen számban Papp Kinga tanulmányát. Esterházy Miklóst – a temetési beszédeiben fennmaradt történet szerint – kitagadta apja, amikor a jezsuita gimnáziumban 1601-ben katolizált. Thurzó György nádor pedig végrendeletében (1615) úgy rendelkezik, hogy „az atyai tanításról, intésről és szeretetről megfelelkező” fiai és lányai, vagyis akik nem maradnak meg az evangélikus hitben, nem kapják meg örökségüket (Peres 2014: 194).

üzene, hogyha elindultunk, jöjjünk el immár, ez okon nem tudnék mit üzennem, hanem csak megkeseredvén úgy indultunk el, sőt bizony Teplicén¹¹⁵ is fő okáért azért maradtam volt aznap estére még, hogy netalán megtérvén az kegyelmed anyai szíve, visszahívat onnan, csak Sterecenbe¹¹⁶ jöttem és úgy vártam, ha kegyelmed üzen, de hogy magamtól vissza nem tértem, sőt, hogy ott is nem maradtam, az volt az oka, hogy nem gyermek lévén onnan búcsút adván, szégyenlettem volna, mindazáltal itt is bizony legfő oka az volt, hogy késtem, hogy vártam az kegyelmed parancsolatját és hozzám hajló anyai szívet, de nincsen mit tennem, az mit meg kellett cselekednem, mindeneket megcselekedtem, immár nem tudok mit cselekednem, kivel engesztelhessem az kegyelmed nehézségét, hanem csak Istent kérem, hogy engesztelje hozzám az kegyelmed szívet, hogy az mikor láthassam kedves szemét, ha addig meg nem halok, míg kegyelmed haza jő, csak az legnehezebb, hogy ilyen messze földre ilyen nehéz szívvel kell mennem, de úgy kell lenni, mint Isten akarta. Engem, ki édes atyámtól egyetlenegy gyermeke maradván, ilyen búval éljek és elvetett legyek, nem egyébtől, hanem édes anyámtól, mondom, legyen úgy, mint Isten rendelte.”¹¹⁷

Anna ebben a levelében sem kér bocsánatot, az alávetettség alázatos nyelve helyett az anyai dührohamok idején érzelmes nyelvre vált, így próbálja megnyugtatni anyját: szorongva várja az anyai szeretet visszanyerését, de tudja, hogy ez nem rajta múlik, ő tehetetlen ebben a helyzetben. A „békés” időszakokban szélsőséges alázatossága, azaz alárendeltségének megjelenítése tehát ezeknek az anyai indulatkitöréseknek, szeretetmegvonásoknak az elkerülését célozta, vagyis a túlélést szolgáló önvédelmi reakció volt.

Az anya aztán továbbra is gyerekesen, durcásan hallgat, amivel lányában féltelmet, bizonytalanságot és büntudatot ébreszt. Ezért Anna – ahelyett hogy haragudna és ennek hangot is adna – önmagát is meglepő nagy szomorúságot emleget (az érzelmileg bántalmazottak félelemmel vegyes büntudata, lehangoltsága jeleként), s kénytelen szerepcserével anyjaként aggódni távol lévő anyjáért és születés előtt álló féltestvére, Krisztina sorsáért.¹¹⁸ Három nap múlva ezt írta Várdai Katának:

„Csak indulásunk előtt egy nappal is tudósítottam vala kegyelmedet és szerelmes aszszonyomat öcsémet egészségemről, noha arra is válaszom nem jöve, kit mire véljek, nem tudom. Kegyelmedet kérem, az én szolgálatomért kegyelmed tudósítson maga és az édes öcsém felől, mert bizony oly nagy búval voltam, csak tegnap is az nagy bánat úgy rám esett volt az édes öcsém felől gondolkodván. Én azt remélem, talán

¹¹⁵ Trencsénteplic (Trenčianske Teplice, Trencsén megye, Szlovákia).

¹¹⁶ Sztrecsény (Strečno, Trencsén megye, Szlovákia) a Vág bal partján.

¹¹⁷ Telegdi Anna Várdai Katának. Szucsány, 1622. február 1. MNL OL P 707 no. 10861.

¹¹⁸ Várdai Kata végül március 13-a előtt elmegey, Krisztina születését tehát nem várta meg, lásd Krisztina hozzá írott levelét március 13-ról, amelyben hazaéréséről kérdezi: MNL OL P 707 no. 10708. Anna az utak járhatatlansága miatt aggódik a közelgő tavaszi árvizek miatt, lásd levelét anyjához, Kassa, 1622. március 1. MNL OL P 707 no. 10865.

tegnapnál tovább nem rejte állapotját, ki felől az Istenért, édes Asszonyom Anyám, kegyelmed tudósítson. Kegyelmednek is mikor leszen alájöve tele, mert csak gondolkodnom is róla nehéz, hogy kegyelmednek azon az földön nincs az hova menjen.”¹¹⁹

Még majdnem két héttel később, 1622. február 16-án is hasonló érzéseknek, érthetetlen bánatnak és aggodalomnak ad hangot:

„Én nem tudom, mi dolog legyen, az szívemnek oly nagy nehézsége vagyok miatta, kegyelmetektől eljöttem, hogy csak nem tudok hova lenni, immár csak érthetném az édes öcsém, ha elhozá, attól a terhétől megmenekedék-e, úgy tetszenék, mintha magam hoznám el, úgy megkönnyedném.”¹²⁰

A konfliktus tárgya mindössze a Biccse tartózkodás időtartama volt. Ugyanez történt egy évvel korábban, amikor Várdai Kata, Anna és Ferkő Krisztina első szülésére érkezett Zsolnalitvára. A kis Thurzó Erzsébet megszületése után (1621. február 25.) Nyáry István kétnaponta sürgette feleségét az indulásra – a folyamatban lévő béketárgyalások sejtethető kudarca és a háború várható kiújulása miatt –, de Várdai Kata beleegyezése nélkül nem mertek mozdulni:

„Én édes, szerelmes lelkem, immár egynéhányszor írtam, hogy nekem azt megírjad, ha Asszonyom késik-e oda vagy nem, mert én tégedet soha bizony ott nem hagylak, azért az Istenért kérek, nekem mindjárt írd meg, édes lelkem, hadd menjek éretted, most az ideje annak. [...] az gyermeket is úgy félttem most annyi sok himlősök között, hogy soha talán úgy nem féltettem. Más az, hogy igen fáj azon az én szívem, az mint hallom, mint bánik veled Asszonyom ott fenn, nem varannai jószágért, de az Isten úgy adja életemet, hogy minden jószágomért sem hagynálak oda mellette hűvétig, mert csak egyszor kell élni ez világot, nem kétszer.”¹²¹

Majd március 4-én:

„énnekem, édes lelkem, éjjel-nappal csak te reád vagyok gondom, mert nem jól vagyok az dolog, bizony csak hogy nem írhatom meg. Asszonyomnak ő Nagyságának én szómmal mondd alázatos szolgálatomat, az Istenért ne késsék ő Nagysága, mert úgy lehet soha bizony Várdában nem jó, ne mulassa el az élő Istenért most az alkalmatosságot, mert bizony míg él is ő Nagysága, keservesen megbánja és siratja. [...] ő Nagysága lássa, ha szót nem fogad, de az míg lehet, bizony tégedet édes gyermekemmel együtt senki rabjává nem teszek.”¹²²

¹¹⁹ Telegdi Anna Várdai Katának. 1622. február 4. MNL OL P 707 no. 10862.

¹²⁰ MNL OL P 707 no. 10864.

¹²¹ Nyáry István Telegdi Annának. 1621. március 2. MNL OL P 707 no. 9671.

¹²² Még egy levél március 7-én ugyanerről, amikor tehát még mindig Zsolnalitván vannak. MNL OL P 707 no. 9672–9673.

Várdai Kata önkényeskedik lányával, aki – minthogy azonosul vele, és függ tőle – nem tudja megvédeni magát, ezért férje próbálkozik helyette: fáj látnia a bántalmazást és felesége szorongását. Miután 1621. január végén végül megszöktette Biccseről Annát, ezzel békíti anyósát: „Nagyságodat kérem, ne haragudjék az én szerelmes atyámfíára, mert ok nélkül szenvedni látja az Úr Isten az Nagyságod neheztelését, én is úgy szolgálhatok jó szívvel Nagyságodnak érette.”¹²³ Közben pedig arra inti Katát, hogy neki szülés előtt álló kisebbik lánya mellett a helye: „Az mi pedig azt illeti, hogy Nagyságod nem akarna késni itt fenn, az Nagyságod jó akarata, de nem látom módját, hogy Nagyságod onnét most eljöhessen, mivel immár Asszonyom Húgomnak is nagyobb keserűségére esnék az Nagyságod eljövése.”¹²⁴ Feleségét Nyáry talán tudatosan szeretné leválasztani az anyjáról, ezért Annát nem sokkal ezután a betegeskedő fejedelemné, Károlyi Zsuzsanna körüli szolgálatra sűrgeti, noha hiábavalóan: „semmit se késél, írj be mindjárt, mert most Asszonyunk ő felsége körül senki nincsen, nem is volna jó, ha akkor itt benn nem volnál Asszonyunk mellett.”¹²⁵ Anna feleségszerepét – és feltehetően anyaszerepét is – a rettentően birtokló módon szerető anya nehezen tolerálta. Az anyai érzelmi bántalmazás ellen szélsőséges megfeleléssel védekező felnőtt leány ezért bizonyos helyzetekben kisgyermekszerepbe kényszerül („nem gyermek lévén” – próbál szembeszegülni anyja ez irányú törekvésének), ami megnehezítette számára egyéb kötelességei és szerepei betöltését.

Várdai Kata persze a kisebbik lánya meggyőzésére is bevetette az érzelmi zsarolást, Krisztinának azonban – a két család és „két anya” közötti hídszerepében – nagyobb tér jutott manőverezésre. Várdai Kata – bizonyára saját gyermekkori traumái és tanult viselkedési sémái miatt – nem volt képes lányai érzelmi szükségleteinek megbízható kielégítésére, anyai tekintélyét azonban, amikor veszélyeztetve érezte, azonnal és hevesen védelmezte. Midőn kisebbik lányát anyai szeretete megvonásával fenyegette, ha vallását férje hatására – reformátusról evangélikusra – megváltoztatja, tulajdonképpen a maga hatalmát és presztízsét védte:

„Kérem kegyelmedet, édes szívem, Asszonyom Anyám, hogy kegyelmed ne nehezteljen én reám abból az hit dolgából, mert én megismertem az én Istenemet és az igaz vallásban akarok megmaradni, mert én az magam fejétől nem cselekedtem, hanem az Szentírást olvastam és az szerint hiszem. Édes szívem, Asszonyom Anyám, értem azt is az kegyelmed leveléből, hogy kegyelmed Erdődyné asszonyomat¹²⁶ veti például, előbbeni Erdődy uram, még midőn el nem vette volt, bevették az kezét és

¹²³ Nyáry István Várdai Katának. Szucsány, 1622. február 1. MNL OL P 707 no. 10659.

¹²⁴ Nyáry István Várdai Katának. Szucsány, 1622. február 1. MNL OL P 707 no. 10659.

¹²⁵ Nyáry István Telegdi Annának. Kassa, 1621. március 20. MNL OL P 707 no. 9674. Anna végül nem ment az udvarba: „Asszonyunk ő felsége felette igen igen beteges állapottal vagyon, ugyan nem tudom, mikor volt volna ilyen igen nehezen, most nem ártott volna, édes lelkem, ha itt benn voltál volna mellette, mert sehol senki nincsen.” Nyáry István Telegdi Annának. Kassa, 1621. április 1. MNL OL P 707 no. 9678.

¹²⁶ Thurzó György és Czobor Erzsébet lánya, Thurzó Borbála; első férje Erdődy Kristóf, akivel 1612-ben kötött házasságot.

hitlevelet adott magáról, hogy hitében meg nem bántja. Édes szívem, Asszonyom Anyám, írta kegyelmed azt is, hogy Thökölyné Asszonyom¹²⁷ is el nem hagyá, mert édes szívem, Asszonyom Anyám órá is gondjuk volt. Írta kegyelmed levelében azt is, hogy a kegyelmed anyai intését elfelejtettem. Ne adja Isten, hogy én az kegyelmed anyai intéséről elfelejtkezném egyébből, hanem ebből tartoztam az én Istenemnek, másból én valamíg élek, tiszta szívűből igyekezek szolgálni kegyelmednek.”¹²⁸

Az érzelmi zsarolás bevett forgatókönyve szerint Várdai Kata először félelmet kelt lányában, akit engedetlenséggel vádol, s ezért felfüggeszti anyai szeretetét („ne nehezteljen én reám”). Utána inkább az eszére vagy talán a féltékenységére próbál hatni, amikor Krisztina sógornőit, Thurzó Borbálát és Katalint (a katolikus Erdődy Kristóf és a református Thököly István feleségeit) emlegeti fel példaként, mint akik vallásilag vegyes házasságban is megőrizhették szüleiktől kapott evangélikus hitüket.¹²⁹ Végül – a manipulátorok szokásos módszerével – bűntudatot ébreszt lányában, akit azzal vádol, hogy az ő vallásos nevelését semmibe veszi („anyai intéséről elfelejtkezném”), és ezzel megfeledeznek leányi kötelességéről.¹³⁰

Várdai Kata számára lánya vallása mindenekelőtt hatalmi kérdés, a tét anyai tekintélyének megőrzése. A Thurzó lányok felemlegetése nyilván Czobor Erzsébetnek is szóló üzenet, akinek nagy rálátása lehetett Krisztina és anyja levelezésére: ha a saját lányai asszonyként megmaradhattak régi hitükön, Kata lányának is joga van ehhez, vallásában ne háborgassák. Ha Krisztina személyes hite fontos lett volna anyja számára, akkor talán nem adta volna először evangélikus, másodszor pedig katolikus főúrhoz.

Krisztina a zsarolásra magabiztosan reagál, ami azt mutatja, hogy nincs olyan szoros függésben anyjától, mint nővére, ezért meg tudja védeni magát. Megnyugtatóására a bizonyára tőle is hallott lecke iskolás felmondásával tesz kísérletet. Vagyis a korabeli polemikus diskurzusok érvelését ismételve – egyébként egyáltalán nem tűnve butácskának – a hitbéli választás egyetlen legitimnek tartott okára, az igazság megismerésére hivatkozik, amelynek ráadásul a Szentírás olvasása – azaz nem csoda, hanem intellektuális tevékenység – révén jutott

¹²⁷ Czobor Erzsébet és Thurzó György lánya, Thurzó Katalin (1601–1647), 1620-tól késmárki Thököly István felesége.

¹²⁸ Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1620. április 4. MNL OL P 707 no. 10693.

¹²⁹ Thurzó Borbála felekezeti hovatartozásáról annyit tudunk, hogy második férje, Draskovics János mellett katolizált. Első férje, Erdődy Kristóf, a nagyszombati káptalani templomban van eltemetve, vagyis ő halála idején katolikus volt, viszont Thurzó Katalin több forrás szerint is evangélikus maradt, evangélikus kiadványokat támogatott. Benda Borbálának köszönöm az információkat.

¹³⁰ Az érzelmi zsarolásban a félelemkeltés, a kötelességmulasztás és a bűntudat érzésének felkeltése révén érik el a zsarolók, hogy akaratukat teljesítsék (az áldozat inkább ezt választja, mint a negatív érzelmek megélését) (Forward–Frazier 2018).

a birtokába.¹³¹ Röviden tehát azt állítja: nem változtat a gyermekkorában bibliaolvasással megismert református igazság követésén. Levelét ezzel zárja:

„Édes szívem, Asszonyom Anyám, írta kegyelmed, hogy az én szerelmes uram sok szerencsén jár, hiszem az én Istenemet, hogy őkegyelmét minden gonosztól megtaltalmazza, és ha mi történnék, kit az én Istenem magam érném, hiszem az én Istenemet, hogy kegyelmed azért az kegyelmed anyai szeretetét én rólam meg nem vonja.”¹³²

Ez utóbbi mondattal látszólag letér korábbi érvelése útjáról, miszerint hite csak az igazság ismeretére épülő szabad döntésen alapulhat, és inkább a családi kötelek hatásáról, férje és anyja rá nehezedő ellentétes nyomásáról, azaz tényleges helyzetéről beszél, amit a feltételes mód használata tesz lehetővé számára. Itt tulajdonképpen ugyanazt mondja a saját szavaival, amit a női megtérés Pázmány Péter-féle elbeszéléseiből is tudhatott:¹³³ a felismert igazság követésének útjában a családi kényszerek állnak. Miközben pedig e belső dráma feloldására az érsek a transzcendens erőket hívja segítségül, Krisztina a feltétlen anyai szeretet lehetőségét fogalmazza meg, és kéri egyúttal erre haraggal eltelt anyját – továbbra is feltételes módban – a maga esetleges engedetlensége (azaz áttérése) esetére.¹³⁴ A kora újkorban tehát egyszerre létezett a feltételekhez kötött szülői (apai) és a feltétlen anyai szeretet ideája, amellyel ügyesen manipulálva Krisztina igyekezett némi mozgásteret szert tenni anyjával szemben. Mivel a szembeszegülés okaként Isten iránti kötelességeire hivatkozik („ebből tartoztam az én Istenemnek”), Várdai Kata Istennel találja szemben magát. Eközben persze az is nyilvánvaló, hogy a nagyobb mozgásteret anyjával szemben Krisztina számára a két családja közötti köztes helyzet teremtette meg.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az anya-lány kapcsolat kulturális kontextusát az otthon tere jelentette, jelen esetben az arisztokrata női udvartartásoké. A felnőtt lányok és anyjuk levelezései élesen kirajzolták ezt az alternatív női szociális teret, amely a hegemon patrilineáris családmóddal mellett létezett. Ez a női kapcsolatháló egy pragmatikus és bensőséges rokonságot jelentett, amelynek központi alakjai az anyák, illetve lányaik és menyek voltak. Az intenzív családi levelezés rámutatott a felnőtt lányok életében

¹³¹ Ez a korabeli protestáns és katolikus, női és férfi konverzió-elbeszélések érvelése (Erdélyi 2015).

¹³² Nyáry Krisztina Várdai Katának. Biccse, 1620. április 4. MNL OL P 707 no. 10693.

¹³³ Pázmány *Nyolc okok* című írására gondolok, amelyet Révay Judit megtérítésére írt (Erdélyi 2015: 476).

¹³⁴ Nem tudjuk, valójában mi történt, de elképzelhető, hogy volt törekvés Biccsén Krisztina áttéréseire. Végül Esterházy Miklós feleségeként lett katolikus még 1624-ben.

az anyakapcsolat centrális szerepére, de egyúttal arra is, hogy az anya-lány kapcsolatot (is) érdemes a tágabb családi kapcsolatháló részeként vizsgálni. A két lánynak a családban elfoglalt, nagyon különböző pozíciója anyjukhoz fűződő kapcsolatukat is módosította. Telegdi Anna és mostohatestvére, Nyáry István házassága a szülői és férji család egybeolvadását jelentette, amit fokozott az ifjú házaspár otthon maradása „anyjukkal” – ez a lány alárendeltségét anyjával szemben a végletekig fokozta. A férje családjához költöző Nyáry Krisztina ezzel szemben nagyobb mozgástérhez jutott a két család közötti klasszikus hídszerepben manőverezve. A férj, Nyáry István szerette és gondoskodással vette körül feleségét, de Várdai Kata családfősege s a maga alárendeltsége miatt neki is csupán korlátozott eszközei voltak arra, hogy az anya bántalmazó magatartásától, érzelmi zsarolásától és indulatkitöréseitől feleségét megvédje.

A fentiekben egy bensőséges, érzelmekkel telített anya-lány kapcsolatot rekonstruáltunk, amelynek kialakulása tehát a 17. században is lehetséges volt a családi kollektív levelezés és térhasználat ellenére is. Az episztoláris nyelvezet hézagjaiban ugyanis anya és nagyobbik lánya spontán elszólásai a szoros kötődést, a másik hiányát, a személyes találkozás vágyát és a kettejük közötti bizalmat fejezték ki. De az intimitás megteremtésének egyéb eszközeivel is éltek, mint például a testbeszéd írásbeli ábrázolásával, testmetaforákkal, amelyek a szóbeliségre alapozott kultúrában az írásbeli kommunikációt és az érzelmek kifejezését – a szóbeliséget imitálva – hitelesebbé tette. Leveleik bensőséges jellege, egymás iránti szeretetük kifejezése a levelek kollektív szerzősége és olvasása révén egyúttal az anya- és a lányszerep nyilvános színrevitelei is voltak. Noha Várdai Kata feleségszerepét nem szívesen hangsúlyozta (gondoljunk férjei panaszára), anyakénti önmegjelenítése fontos volt számára, az anyaság mint életének értelmet adó szerep jelenik meg leveleiben („ti vagytok én szemem világa”).

Várdai Kata anyaszerepben azért is jelenhetett meg élesebb kontúrokkal, mert özvegyként családfői szerepet játszott az itt vizsgált másfél évtizedben. Anyai teljesítményét így nem korlátozta a korabeli arisztokrata nők identitásában nagyon meghatározó feleségszerep. 37 évesen egy újabb házasság helyett lányai férjhez adásával foglalkozott (az egyik vő ráadásul már házon belül volt), ami révén megőrizhette a családfői szereppel járó nagyobb önállóságát, miközben mostoha-fia-veje hatékonyan képviselte a család érdekeit az erdélyi fejedelem udvarában.

A családi levelezés szoros olvasása során megfigyelhettük, hogy a szeretet a családi szerepekhez kötött kötelességek teljesítését jelentette, tehát nem érzéseket, hanem tetteket. A kora újkorban a gyermek szülei iránti szeretete engedelmes viselkedésével volt egyenértékű. A bensőséges egymásra hangolódás (horizontális közelség) azért jelenhetett meg egyszerre a nagy alárendeltség pozíciójával (vertikális távolsággal), mert Telegdi Anna előírt leányi engedelmesre „rájátszó” szélsőséges alázatossága anyjával szemben így tulajdonképpen a szeretet kifejezésének egy formája volt, egyúttal Anna konfliktuskerülő, túlélési stratégiája az anyai dühkitörések ellenében. A konfliktusok megvitatása során ugyanakkor érzelmes nyelvezetre váltott, amely az anya kiengesztelésének, felfüggesztett

szeretete visszaszerzésének eszközéül szolgált. Ezekben a játszmákban, anyja gyerekes duzzogása idején tehát neki kellett magára vállalnia a szerető anya szerepét.¹³⁵ Nővérével ellentétben húga, Krisztina a szeretet nyelvén szólította meg anyját, noha kapcsolatuk kevésbé volt bensőséges.

A levélírást érzelmi gyakorlatnak tekintve megfigyelhettük továbbá, ahogy Várdai Kata az érzelmes nyelvezetet nem a személyes feltárulkozásra használta (s ennyiben női levélíró kortársaitól nem különbözött), sokkal inkább arra, hogy lányát meggyőzze, engedelmességét, akár érzelmi zsarolással, kikényszerítse.¹³⁶ Így Telegdi Anna előírt leányi engedelmességre „rájátszó” szélsőséges alázatossága nemcsak a kötelességek teljesítését – azaz nem érzéseket, hanem tetteket – jelentő szeretet kifejezésének egy formája volt, hanem egyúttal túlélési stratégiája az anyai dühkitörések és szeretetmegvonás elkerülésére. Anna szoros kapcsolatuk ellenére sem tudta negatív érzelmeit (féltékenység, harag, felháborodás) nyíltan kifejezni anyjának. Nemcsak azért, mert erre a hierarchikus kapcsolatban általában csak a feljebbvaló félnek van lehetősége, hanem azért sem, mert anyja gyakran szabadjára engedett haragja a kettejük közötti biztonságos kötődésnek és Anna magabiztosságának kialakulását is gátolta. Így az idősebb lány sokszor gyerekesen viselkedő anyja mellett rendszeresen anyaszerepbe került (ő aggódott érte).

A felnőtt lány és anya kapcsolata nagyon változatos tapasztalatokat és gyakorlatokat jelentett, ami részben azzal magyarázható, hogy arisztokrata közegben a magcsalád, a família (vagyis az oldalági és leszármazási vérrokonság) és a tágabb arisztokrata kapcsolatháló – amelynek kusza viszonyait a mai magcsalád kategóriáival fejezték ki (mindenki egymás anyja/apja, fia/lánya, nénye/bátyja) – egymásba fonódott. Várdai Kata viszonyában Telegdi Annával a közös háztartás, a közös térhasználat, a közös gazdálkodás és a közös gyermeknevelés hozott létre szoros érzelmi köteléket. Kisebbik lányával ugyanakkor a vérségi kapcsolat a földrajzi távolságot is áthidalva teremtette meg az összetartozás érzésének (ha nem is a közeli intimitásnak) a lehetőségét, amelyet a levelekbe írt érzelmek, ajándékok, szolgálók kölcsönös cseréje aktivált. A családi levelezés sűrű olvasatának általános tanulsága, hogy a szerető anya és az engedelmes leány domináns koncepciói hatottak ugyan anya és lányai kapcsolatára, de azt a mindennapi egyezkedések, az érzelmi és hatalmi interakciók is nagymértékben formálták.

Végezetül arra a kérdésre, hogy Várdai Kata jó anya volt-e, a válaszem egyértelmű igen. Korabeli értelemben ugyanis jó anya volt, aki teljesítette az anyasággal járó kötelességeit. A feltétlen anyai szeretet koncepciója mellett a korban a feltételes szülői szeretet is elfogadott volt, s Várdai Kata ennek megadása mellett

¹³⁵ Itt Eric Berne elméletét alkalmazom az emberi kapcsolatokat meghatározó játszmákról, amely szerint az interakciókban a felek felváltva töltenek be a múltbeli sémákat ismétlő gyermeki vagy szülői, illetve a jelenre reagáló, azt elemző felnőtt szerepet (énállapotot) (Berne 2013).

¹³⁶ E tekintetben inkább a 17. század végi francia levélíró, Mme de Sévigné a kivételes, akitől az ironikus önreflexió sem volt idegen (Farrell 1991: 161). Az anyai meggyőzés és ellenőrzés játszott a fő szerepet ezzel szemben Mária Terézia és francia királynéva lett lánya, Mária Antónia levelezésében (Wolff 2003).

mindent megtett lányai boldogulásáért, ami a korabeli nevelés célja volt.¹³⁷ Ez persze korántsem azonos a gyermekek boldogságával és szabadságával, amelyet a ma elfogadott pszichológiai paradigma jegyében mi fontosnak tartunk. Várdai Kata lányai a 17. század első felében azzá váltak, amivé határozott anyjuk faragta őket: az érzékeny Telegdi Anna anyja „engedelmes szolgálóleánya”, Nyáry Krisztina egy nádorfi, majd egy nádor feleségeként az ország első asszonya lett. A mozgékony Annának túl szűknek, hűgának pedig talán túl bőnek bizonyult az anyjuk által rájuk osztott szerep. A lányok élete elsősorban nem saját, hanem – narcisztikus személyiségjegyeket felmutató – anyjuk igényeit tükrözi: Várdai Kata nagyobbik lányától elsősorban gondoskodást várt, Krisztina kiházásításaival pedig saját társadalmi ambícióit elégítette ki.¹³⁸

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 707 Zichy család levéltára. Levelezés.

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

Fol. Hung. 2638/2. Magyar asszonyok könyvtárának levélmásolat gyűjteménye.

Benda Kálmán (szerk.) 1975: *Nyáry Pál és Várdai Kata levelezése 1600–1607*. Kisvárdai Vármúzeum, Debrecen.

Deák Farkas (szerk.) 1879: *Magyar hölgyek levelei 1515–1709*. MTA, Budapest.

Eckhardt Sándor (szerk.) 1944: *Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a 16. század végétől*. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Ariès, Philippe 1987: *Gyermek, család, halál*. Gondolat, Budapest.

Bailey, Joanne 2007: Reassessing Parenting in Eighteenth-century England. In: Foyster, Elizabeth – Berry, Helen (eds): *The Family in Early Modern England*. Cambridge University Press, Cambridge, 209–232.

¹³⁷ Jól látszik ez a végrendeletekben is. Esterházy Miklós több végrendeletében is sokat foglalkozik fia erkölcsi nevelésével, amelynek célja a fiú anyagi jóléte, sikere, boldogulása volt (Erdélyi 2019: 665).

¹³⁸ A narcisztikus személyiségjegyek közé tartozik a saját felsőbbrendűség tudatában mások érzéseinek és igényeinek a semmibevétele, az emberek kihasználása (Ronningstam 2005: 76). A szeretetre és csodálatra vonatkozó túlzott, narcisztikus igényével és manipulatív gyakorlataival magyarázható tehát az is (nem pedig írástudása elégtelenségével), hogy Várdai Kata alig válaszolt férjei szerelmes leveleire.

- Barclay, Katie 2011: *Love, Intimacy and Power. Marriage and Patriarchy in Scotland, 1650–1850*. Manchester University Press, Manchester–New York.
- Barclay, Katie 2017: Performance and Performativity. In: Broomhall, Susan (ed.): *Early Modern Emotions. An Introduction*. Routledge, London–New York, 14–17.
- Ben-Amos, Ilana 2000: Reciprocal Bonding: Parents and Their Offsprings in Early Modern England. *Journal of Family History* (25.) 3. 291–312.
- Berne, Eric 2013: *Emberi játszmák*. Háttér, Budapest.
- Bódai Dalma 2019: Szülői szerepek és gondoskodás: Czobor Erzsébet mint anya és mostohaanya. In Erdélyi Gabriella (szerk.): *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850*. MTA BTK, Budapest, 91–111.
- Broomhall, Susan 2015: My Daughter, My Dear: The Correspondence of Catherine de Medici and Elisabeth de Valois. *Women's History Review* (24.) 4. 548–569.
- Broomhall, Susan – Van Gent, Jacqueline 2009: Corresponding Affections: Emotional Exchange among Siblings in the Nassau Family. *Journal of Family History* (34.) 2. 143–165.
- Broomhall, Susan – Van Gent, Jacqueline 2016: *Gender, Power and Identity in the Early Modern House of Orange-Nassau*. Routledge, London–New York.
- Chabot, Isabelle 1999: Seconde nozze e identità materna nella Firenze del tardo medioevo. In: Seidel Menchi, Silvana – Jacobson Schütte, Anne – Kuehn, Thomas (rev.): *Tempi e spazi di vita femminile tra medioevo ed età moderna*. Il Mulino, Bologna, 493–523.
- Chartier, Roger 1991: Introduction: An Ordinary Kind of Writing. In: Gagnon, Alain – Dauphin, Cécile – Chartier, Roger (eds): *Correspondence: Models of Letter Writing from the Middle Ages to the Nineteenth Century*. Princeton University Press, Princeton, 1–23.
- Couchman, Jane 2018: 'Is It Possible That My Sister [...] Has Had a Baby?' The Early Years of Marriage as a Transition from Girlhood to Womanhood in the Letters of Three Generations of Orange-Nassau Women. In: Cohen, Elizabeth S. – Reeves, Margaret (eds): *The Youth of Early Modern Women*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 195–214.
- Dávid Zoltán 1998: Telegdy Anna (1591–1635) ismeretlen versei. *Irodalomtörténeti Közlemények* (102.) 1–2. 240–249.
- Daybell, James 2015: Social Negotiations in Correspondence between Mothers and Daughters in Tudor and Early Stuart England. *Women's History Review* (24.) 4. 502–527.
- Erdélyi Gabriella 2015: Confessional Identity and Models of Aristocratic Conversion in Seventeenth- and Eighteenth-century Hungary. *Social History* (40.) 4. 473–496.
- Erdélyi Gabriella 2019: Esterházy Miklós mint családfő. Utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban. *Történelmi Szemle* (61.) 4. 657–680.
- Farrell, Michèle Longino 1991: *Performing Motherhood: The Sévigné Correspondence*. UPNE, Hanover, NH.
- Forward, Susan – Frazier, Donna 2018: *Érzelmi zsarolás*. Háttér, Budapest.
- Grace, Philipp 2015: *Affectionate Authorities: Fathers and Fatherly Roles in Late Medieval Basel*. Ashgate, Aldershot.

- Habermas, Rebekka 1998: Parent-child Relationships in the Nineteenth Century. *German History* (16.) 1. 43–55.
- Harris, Barbara J. 2002: *English Aristocratic Women, 1450–1550: Marriage and Family, Property and Careers*. Oxford University Press, New York.
- Hiller István 1997: Nyáry Krisztina (1604–1641). In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Nők a magyar történelemben*. Zrínyi, Budapest, 97–131.
- Hirsch, Marianne 1989: *The Mother/Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism*. Indiana University Press, Bloomington.
- Hohkamp, Michaela 2007: Sisters, Aunts and Cousins. Familial Architectures and the Political Field in Early Modern Europe. In: Warren, Sabeen David – Teuscher, Simon – Mathieu, Jon (eds): *Kinship in Europe. Approaches to Long-Term Development (1300–1900)*. Berghahn Books, New York–Oxford, 91–104.
- Hunt, David 1970: *Parents and Children in History: The Psychology of Family Life in Early Modern France*. Basic Books, New York.
- Ipolyi Arnold 1887: *Bedegi Nyáry Krisztina, 1604–1641*. Franklin Társulat, Budapest.
- Jankovics József – Köszeghy Ferenc 2019: Kisvárdai viszonyok – Telegdi Kata verses levele. In: Maróthy Szilvia (szerk.): *JJ70. Jankovics József 70. születésnapjára*. MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 305–336.
- Kovács Sándor Iván 2002: Szepsi Csombor Márton. Bevezető tanulmány. In: Uő (szerk.): *Szepsi Csombor Márton összes művei*. Neumann, Budapest.
- Lefkowitz, Eva S. – Fingerman, Karen L. 2003: Positive and Negative Emotional Feelings and Behaviors in Mother-Daughter Ties in Late Life. *Journal of Family Psychology* (17.) 607–17.
- Miller, Naomi J. 2019: Mothering Others: Caregiving as Spectrum and Spectacle in the Early Modern Period. In: Yavneh, Naomi – Miller, J. Naomi (eds): *Maternal Measures: Figuring Caregiving in the Early Modern Period*. Ashgate, Aldershot, 1–25.
- Pálffy Géza 2011: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. *Történelmi Szemle* (53.) 1. 63–84.
- Peres Zsuzsanna 2014: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Publikon, Pécs.
- Péter Katalin 1985: *Esterházy Miklós*. Gondolat, Budapest.
- Péter Katalin 2010: Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* (52.) 2. 151–187.
- Pollock, Linda 1989: ‘Teach Her to Live under Obedience’: The Making of Women in the Upper Ranks of Early Modern England. *Continuity and Change* (4.) 231–258.
- Ronningstam, Elsa F. 2005: *Identifying and Understanding the Narcissistic Personality*. Oxford University Press, Oxford.
- Ruppel, Sophie 2006: *Verbündete Rivalen: Geschwisterbeziehungen im Hochadel des 17. Jahrhunderts*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien.
- Schneider, Gary 2000: Affecting Correspondences: Body, Behavior, and the Textualization of Emotion in Early Modern English Letters. *Prose Studies* (23.) 3. 31–62.
- Sholomskas, Diane – Axelrod, Rosalind 1986: The Influence of Mother-Daughter Relationships on Women’s Sense of Self and Current Role Choices. *Psychology of Women Quarterly* (10.) 2. 171–182.

- Spieß, Karl-Heinz 2015: *Familie und Verwandtschaft im deutschen Hochadel des Spätmittelalters: 13. bis Anfang des 16. Jahrhunderts*. Steiner, Stuttgart.
- Szili Katalin 2007: Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* (131.) 1–17.
- Vadász Veronika 2002: *Ecsedi Báthory István végrendelete 1603*. Magánkiadás, Szeged.
- Wolff, Larry 2003: Hapsburg Letters: The Disciplinary Dynamics of Epistolary Narrative in the Correspondence of Maria Theresa and Marie-Antoinette. In: Goodman, Dena (ed.): *Marie-Antoinette: Writings on the Body of a Queen*. Routledge, New York–London, 25–44.